

DR. TÓTH IMRE

Menekültkérdés és határnyitás

A magyar és a német diplomáciai szolgálatok szerepe az 1989-es menekültválság megoldásában

1988 nyarán egyre nagyobb számban keresték fel NDK állampolgárok a budapesti NSZK-követséget, hogy segítséget kapjanak a nyugati német államba történő áttelepüléshez. A segítségkérők egy része a követség ol-talmába helyezte magát, míg sokan közülük az épület előtt várták, hogy a sorsukra vonatkozó kedvező döntés szülessen. Hasonló esetek nem csak Budapesten fordultak elő. A prágai, varsói NSZK-nagykövetségen, valamint a Szövetségi Köztársaság kelet-berlini állandó képviselőjén, sőt az ottani dán és amerikai nagykövetségen is tartózkodtak keletnémetek. Az egyedi eseteket a keletnémet kormány megbízottja, Wolfgang Vogel igyekezett folyamatosan és lehetőleg feltűnés nélkül kezelni.¹ Ez azonban egy bizonyos ponton és tömegesen túl már nem jelentett megoldást a problémára. Az események talán leginkább Magyarországon, illetve Budapesten léptek túl a diszkrét kezelés lehetőségén.

A követségi menekültek egy részének lejárt a magyarországi tartózkodási engedélye, ám nem kívánt hazatérni. Másik részüket a magyar határőrizeti szervek tiltott határátlépési kísérlet miatt már kiutasították az országból. Ők joggal tartottak attól, hogy az útlevelükben található hivatalos bejegyzés miatt odahaza büntetőeljárás alá vonják őket. A kérelmezők számának emelkedése mögött mindazonáltal leginkább azok a híresztelések húzódtak meg, melyek szerint a keletnémet vezetés rövidesen korlátozni fogja a Magyar Népköztársaságba való beutazás lehetőségét. E sajátos „kapuzárás előtti pánik” mellett az is megsokszorozta a menekülők számát, hogy a szocialista országokból ide érkező turisták szemében a magyar állam meglehetősen liberálisnak tűnt. Ezeket a be-

¹ *Deutsche Einheit. Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90. Dokumente zur Deutschlandpolitik.* Oldenbourg, München, 2005. 42.

nyomásokat a sajtó is felerősítette. Az áttelepülni szándékozók között élénk visszhangra talált, hogy Magyarországon nem akadályozzák a nyugatnémet követségre való bejutást, a határok Ausztria és Jugoszlávia felé pedig viszonylag könnyen átjárhatóak.² Híján voltak a korszerű technikai védelemnek és – a magyar politikai vezetés kijelentései szerint – fennmaradásuk politikai szempontból sem volt igazolható, ezért várható volt, hogy a műszaki zárat rövidesen lebontják. A hírek biztatóak, egyszerűsre azonban sürgetőek is voltak azon keletnémet állampolgárok számára, akik nem kívántak tovább az általuk csak „zónának” nevezett országukban élni, ahol a jelek a Német Szocialista Egységpart (SED) következő kongresszusát megelőzően semmiféle tartalmi és személyi változást nem ígértek. A Német Demokratikus Köztársaság vezetése 1988–1989-re, a reformok iránti totális érzéketlensége miatt, nemcsak önmaga politikájának, hanem – jellegzetes módon – saját túszként tartott alattvalóinak foglyává vált. A berlini párt- és állami vezetés tehetetlenül figyelte, hogy polgárainak egyre nagyobb része menekül a kilátástalanságból. Ez már nem csupán azzal fenyegetett, hogy az NDK-ban egyre kevesebb kvalifikált szakember áll majd a válságban lévő gazdaság rendelkezésére, hanem mindinkább a hatalom presztízsének vesztes és totális erodálódását okozta. Jóllehet Berlin 1989-ben kiutazási könnyítéseket vezetett be, ennek eredményeképpen júliusig 37 000-en hagyták el legálisan az országot,³ az emigrációs hullám kicsit sem csillapodott.⁴ A párt és az állam korifeusai dermedten figyelték, amint a lakosság egyre nagyobb tömegei (ráadásul nem csupán az államháztartás számára terhet jelentő nyugdíjasok) szánják el magukat az illegális határátlépésre. A fentebb említett okok miatt a távozni óhajtok a reformok útjára lépő Magyarországon keresztül hagyhatták hátuk mögött a szocialista rendszert. Akik nem akartak vagy nem tudtak a zöldhatáron keresztül távozni, a Német Szövetségi Köztársaság nagykövetségére menekültek, ahol 1989 nyarára úgyszólván ostromállapot alakult ki.

Az 1988–89-eshez hasonló fejleményekkel egyébként már öt évvel korábban is szembe találták magukat a két német állam vezetői. 1984-ben a prágai nyugatnémet nagykövetséget és a kelet-berlini állandó képv-

² A budapesti NSZK-követség jelentése, 1988. október 5. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–1989. július 24.

³ A bonni külügyminisztérium 513 sz. referátusának (Mulack) feljegyzése a külügyminiszternek és az államtitkárnak, 1989. június 20. PA AA B85 Nr. 2338E. 513-542-15/3.

⁴ Távirati utasítás, Höyneck, 1989. augusztus 13. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3. Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1989. 08.12–08.31.

selet épületét özönlötték el NDK-s menekültek. Az akkori válságból kölcsönös engedmények jelentették a kivezető utat. A hazatérő menekülteknek büntetlenséget ígértek és azt, hogy kivándorlási kérelmeiket a lehető legnagyobb előzékenységgel bírálják el. Az áttelepülni akarók nem is csalódtak. Szinte valamennyien elhagyhatták a szocialista német államot. A gordiuszi csomót akkor sikerült szétvágni, ez azonban csak látszatomegoldás volt. Hosszú távon csak a két Németország gazdasági közeledése, az ebből következő politikai kiegyenlítődés és a határok lassú eltűnése ígért volna kibontakozást. Erre azonban 1989-ig nem került sor. A drasztikus emigrációs áradat, illetve a nyugatnémet képviselők újbóli megszállása így viszont bármikor megismétlődhetett, mi több, az előzőnél nagyobb méretű, egyszersemind szeszélyesebb szökéshullámmal lehetett számolni. Ennek minden érintett fél szeretett volna az útjába állni, elsősorban persze az NDK-ban próbáltak meg akadályokat gördíteni a disszidálások útjába.

A keletnémet turisták magyarországi tartózkodásuk idejére elvileg nem voltak kötelesek vízumot igényelni, ám rendelkezniük kellett a belügyminisztérium által kiállított dokumentummal (*Reiseanlage für visafreien Reiseverkehr*), mely 30 napig tartó kiutazást tett lehetővé.⁵ Az engedély lejártát követő kint tartózkodás, és a harmadik országba történő továbbutazás egyaránt törvénybe ütközött. Ezeket az eseteket a keletnémet büntető törvénykönyv 1979-es módosítása halmozott bűncselekményként külön szabályozta és büntette (úgynevezett *Doppeldelikt*).⁶ Az illegális határátlépés ráadásul a magyar törvények szerint is büntetendőnek számított. 1988 szeptemberében a nyugatnémet követség többször kért jogértelmezést a magyar Legfőbb Ügyészségtől a határsértők kiadatásával kapcsolatban. Az ügyészség akként foglalt állást, hogy azokat az illegális határátlépőket adja át az NDK hatóságainak, akiknek egyúttal lejárt a magyarországi tartózkodási engedélye. A kiadást magyar részről jobb megoldásnak találták azért is, mivel az NDK és Magyarország közötti megállapodások nem ismerték el a „ne bis in idem” elvét, vagyis az érintettnek ugyanabban az ügyben két büntetőeljárás elé kellett néznie, Magyarországon és odahaza egyaránt. Az ügyészség képviselője elismerte, hogy a kiadatás gyakorlata humánus szempontból nem a legmeg-

⁵ A vízummentességről az 1969. június 20-án megkötött kétoldalú megállapodás rendelkezett. A szerződést meghatározatlan időre kötötték, érvényességét bármely szerződő fél írásos nyilatkozatát követő harmadik hónaptól veszíthette el.

⁶ Strafgesetzbuch 213. §. Ungesetzlicher Grenzübertritt 2. Abschnitt. (Az NDK Büntető törvénykönyvének 213. §. 2. bek. Verrung vom 28. Juni 1979.)

nyugtatóbb, de Magyarország állja a keletnémeteknek adott szavát. Nyugatnémet részről mindazonáltal úgy ítélték meg, hogy a kitoloncolás nagyban függ a magyar hatóságok buzgóságától és az éppen aktuális politikai helyzetétől.⁷ Utóbbi – amint azt a későbbiek bizonyították – valóban így is volt.

A követséghez segítségért fordulók száma a csendesebb téli hónapok után 1989 tavaszától ismét növekedett. Ebben – az imént említettekén kívül – kétségkívül nagy szerepet játszott, hogy május 2-án hivatalosan is megkezdődött a „vasfüggöny” lebontása az osztrák–magyar határon. Ezt követően szélteben-hosszában terjedtek olyan téves információk, melyek szerint Ausztria egy könnyed sétával elérhető. A műszaki zár elbontásának kezdete után a Német Demokratikus Köztársaságból távozni szándékozók körében még inkább nőtt az aggodalom amiatt, hogy a keletnémet vezetés drasztikusan korlátozni fogja a Magyarországra történő beutazásokat, és így elvágja őket a menekülés lehetőségétől.

A budapesti nyugatnémet diplomaták nehezen tudták állomáshelyükről megítélni, hogy miként alakul a helyzet Kelet-Berlinben, valóban reális esélye van-e egy ilyen intézkedésnek. Az NDK budapesti nagykövete, Gerd Vehres a szocialista német állam alapításának 40. évfordulója alkalmából tartott sajtóbeszélgetésen újságírói kérdésre válaszolva légből kapottnak minősítette a szigorításokkal kapcsolatos híreszteléseket.⁸ A nyugatnémet nagykövetség munkatársai mindamelllett azzal is tisztában voltak, hogy a törvénymódosítást cáfoló nyilatkozatokból nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, tekintettel arra, hogy a változtatásokat egyszerű adminisztratív eszközökkel is be lehet vezetni. (Bevált módszernek számított az utazások korlátozása a belügyminisztériumi engedély visszatartásával, az ügyintézés lassításával, illetve arra hivatkozva, hogy kimerült a rendelkezésre álló forinttartalék.)⁹

A kelet-berlini külügyminisztérium Konzuli Ügyek Főosztályának vezetője, J. Vogl mindazonáltal felhívta a figyelmet arra, hogy az NDK-állampolgárok magyarországi utazásait nem lehet az eddigi keretek között tartani. Magyarország ugyanis nem tartja be azt az 1969. június

⁷ A budapesti NSZK-nagykövetség jelentése, 1988. szeptember 26. PA AA Nr. 214. 139.946E. 214-366. Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

⁸ A budapesti NSZK-nagykövetség jelentése, 1989. június 2. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1988–1989. július 24.

⁹ Alexander Arnot, az NSZK budapesti nagykövete jelentése, 1989. május 17. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

20-án kötött kétoldalú megállapodást, mely szerint az NDK és a Magyar Népköztársaság kölcsönösen megakadályozzák egymás állampolgárainak harmadik országba történő, engedély nélküli továbbutazását. A főosztályvezető arra is figyelmeztetett, hogy hasonlóan figyelmen kívül hagyják a biztonsági szervek között 1963-ban kötött kétoldalú egyezményt is, mely szerint a magyar hatóságok felderítik és megakadályozzák NDK polgárainak törvénytelen határátlépési kísérleteit. Utóbbi fejlemények, melyeket a nyugati média nagymértékben felerősít, jelentősen hozzá fog járulni a hasonló esetek számának növekedéséhez – jelezte előre Vogl, aki érzekelte azt is, hogy július elejétől megváltozott a magyar biztonsági szervek magatartása az illegális határátlépőkkel szemben. Míg korábban a nyomozati eljárás eredményét átadták az NDK biztonsági szerveinek, az utóbbi időben mindössze arra szólítják fel a határátlépőket, hogy 24 órán belül hagyják el az ország területét. Erről azonban semmiféle hivatalos tájékoztatást nem adnak a keletnémet hatóságoknak. A feljegyzést összeállító külügyi tisztviselő úgy vélte: noha Budapest várhatóan nem állítja vissza a korábban szokásos gyakorlatot, a Magyarországra történő német beutazás korlátozása nem képzelhető el.¹⁰

Az utazási lehetőségek korlátozásától egyébiránt a keletnémet állambiztonsági szervek is óvtak. Úgy vélték ugyanis, hogy a restriktív intézkedések az „ellenséges nyugatnémet erők” malmára hajtának a vizet, mivel hatásukra számottevően nőne a belső nyomás az NDK-n. A kényszerű otthonmaradásra ítélt lakosság növekvő erővel követelné az utazási szabadság, illetve az állandó kiutazási engedélyek megadását. A társadalmi, politikai nyomás erősödése pedig egyértelműen az NSZK érdekeit szolgálná. A Stasi éppen ezért célravezetőbbnek tartotta, hogy – együttműködve a bel- és igazságügyi minisztériummal – erősítsék meg a megelőző munkát, és hatékonyabban derítsék fel, illetve akadályozzák meg a szocialista országokon keresztül tervezett meneküléseket. Emellett javasolták a Magyarországról kiutasított állampolgárok fokozott ellenőrzését, beleértve azt is, hogy akadályozzák meg ezek újbóli kiutazását az országból.¹¹

¹⁰ A NDK külügyminisztériuma Konzuli Főosztálya vezetőjének (Miniszterrat der Deutschen Demokratischen Republik Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten HA Konsularische Angelegenheiten) feljegyzése Ewaldt Moldt és Krolikowski külügyminiszter-helyetteseknek, d.n. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09. E. 708.

¹¹ Hinweise zum verstärkten Missbrauch des Territoriums der Ungarischen Volksrepublik durch Bürger der DDR zum Verlassen der DDR sowie zum Reiseverkehr nach der UVR. Ministerium für Staatsicherheit (MfS) Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, Berlin, 1989. július 14. Bundesbeauftragte für die

Érezve a berlini hatóságok hozzáállását, bonni diplomaták elővigyázatosságra intettek, nehogy a Magyarországra érkezett menekülők fél lábbal már Nyugaton érezzék magukat, hisz – mint jelentették – az ellenőrzés a nyugati határszakaszon egyáltalán nem szűnt meg, a határsértőknek továbbra is szembe kell nézniük a hatóságok fellépésével. Sőt, a magyar szervek – párhuzamosan a határbontással – egyre szigorúbb kontrollt vezettek be az ország belsejében.¹² A kontraszt annál nagyobbak látszott, mivel – ahogy azt a budapesti nyugatnémet diplomácia látta – a magyar politika vezető figurái a határ lebontását képmutató módon fő politikai céljukként határozzák meg és tárgyalják a médiában.¹³ A bonni külügyminisztérium belső megbeszélésén mindenesetre úgy döntöttek, berendelik a magyar nagykövetet, hogy kifejezésre juttassák, milyen ellentmondás mutatkozik a sajtóban megjelenő állapotok és a határon tapasztalható valóságos helyzet között.¹⁴

A budapesti képviselőlet vezetése már korábban kérte a külügyminisztériumot, érje el a könnyű magyarországi határátlépésről odahaza terjedő hamis információk korrigálását, és tartsa távol a Nyugatra menekülőket a meggondolatlan próbálkozásoktól.¹⁵ Ezt támogatta Günter Mulack, a külügyminisztérium jogi osztályán működő referatúra helyettes vezetője is, aki az előzőekhez hasonló benyomásokat szerzett budapesti szolgálati útja alkalmával. Mulack menekültekkel folytatott beszélgetéseiből és saját tapasztalataira hagyatkozva egyaránt arra hívta fel a figyelmet, hogy a nyugatnémet elektronikus médiumok túlságosan bőbeszédű híradásokban számolnak be a magyarországi liberalizációról és a határvédelem leépítéséről. Ő is javasolta a sajtó befolyásolását, illetve azt, hogy a híreket kiegészítő háttérbeszélgetések segítségével árnyalják és módosítsák a kivándorlással és a magyarországi bel- és külpolitikával kapcsolatban kialakult képet. A nyugatnémet diplomáciai szervezeteknek – az NDK illetékesei által hangoztatott vádak ellenére – nem állt érdekükben az amúgy is feszült helyzet további élezése. A nagykövetség és a bonni minisztérium munkatársai egyaránt a menekültáradat

---

Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Zentralarchiv, ZAIG 5352, Blatt 124–134.

¹² Alexander Arnot, az NSZK budapesti nagykövete jelentése, 1989. május 17. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

¹³ NSZK-nagykövetség jelentése, 1989. július 19. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung. Zufluchtsuchende Deutsche aus der DDR.

¹⁴ Feljegyzés, Auswärtiges Amt, Bonn, 1989. július 5. PA AA Nr. 214. 139.946E. 214-366.

¹⁵ Alexander Arnot, az NSZK budapesti nagykövete jelentése, 1989. május 17. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

megfékezésén dolgoztak, egyúttal igyekeztek megóvni a másik német állam polgárait az esetleges atrocitásoktól.

Ennek ellenére 1989 májusában már drámaian megnövekedett a budapesti NSZK-követségen tartózkodó, illetve a követség közbenjárását kérő keletnémetek száma. A helyzetet még ellentmondásosabbá tette, hogy miközben Budapest csatlakozott a genfi menekültügyi egyezményhez, továbbra is érvényben lévő szerződés fűzte a Német Demokratikus Köztársasághoz.¹⁶ Magyarország – a Varsói Szerződés államai között elsőként – 1989. március 14-én írta alá a menekültek helyzetére vonatkozó genfi egyezményt, amit rövidesen ki is hirdetett.¹⁷ Ezt a lépést végső soron a Romániából egyre nagyobb számban Magyarországra érkező magyar nemzetiségű menekültek motiválták, amit jól tudtak Berlinben is.¹⁸ (Romániából egyébként nem csupán magyar, hanem szép számú német nemzetiségű menekült is érkezett az országba. Az ő továbbutazásuk ügyében – ellentétben a keletnémetekével – a magyar kormány meglehetősen konstruktív partnernek bizonyult.)¹⁹ Az egyezmény aláírásakor mindazonáltal már látható volt, hogy rövidesen a német menekültkérdés is gondot fog okozni a magyar szervek számára. Világossá vált az is, hogy a lépés Magyarország és a Német Demokratikus Köztársaság közötti viszonyt, illetve a konzuli kapcsolatokat is befolyásolja.²⁰

Nemzetközi szervezetek és a keletnémet kérdés

A gyors megoldás szempontjából fontosnak látszottak tehát a kérdés jogi, illetve nemzetközi jogi vonatkozásai. A *modus vivendi* megtalálását azonban hátráltatta, hogy hiányoztak a problémakezelés nemzetközi jogi referenciái. Az egyik lehetséges megoldás az lett volna, hogy a keletnémetek Magyarországon NSZK-útlevelet kapnak, amellyel „legálisán” átléphetnék a határt.

¹⁶ A bonni külügyminisztérium tárgyalási témajavaslatai Genscher külügyminiszter számára a június 9-i magyarországi látogatás alkalmával, Bonn, 1989. június 6. PA AA 139.939E. 214-321-11. Ung. Bilateralen Konsultationen der Aussenminister.

¹⁷ 1989. évi 15. törvényerejű rendelet a menekültek helyzetére vonatkozó 1951. évi július hó 28. napján elfogadott egyezmény valamint a menekültek helyzetére vonatkozóan az 1967. évi január hó 31. napján létrejött jegyzőkönyv kihirdetéséről.

¹⁸ Az NDK Nagykövetség Politikai Osztályának összefoglalója, Magyarországnak a genfi konvencióhoz való csatlakozásáról. Budapest, 1989. május 30. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09. E. 708.

¹⁹ A bonni külügyminisztérium tárgyalási témajavaslatai Genscher külügyminiszter számára a június 9-i magyarországi látogatás alkalmával, Bonn, 1989. június 6. PA AA 139.939E. 214-321-11.

²⁰ Követi jelentés. Budapest, 1989. július 11. PA AA B85. Nr. 2338E. 513-542-15/3.

A koncepció alapja az az NSZK-ban érvényes jogi szabályozás volt, amely a második világháború után változatlanul érvényesnek tekintette az 1913-as birodalmi és állampolgársági törvényt (*Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz*), s azt az NDK-beli németekre is alkalmazta. Annak ellenére, hogy az NDK 1967-ben létrehozta a keletnémet állampolgárságot, a nyugatnémet alkotmány meghagyta az össznémetiségért viselt felelősség elvét. Bonn ezzel nem tekintette nemlétezőnek az NDK állampolgárságot, viszont egyidejűleg lehetővé tette, hogy az NSZK diplomáciai védelmet nyújtson a keletnémet állampolgárok számára. A szabályozás a német egységkoncepció részeként maradt érvényben, és lehetőséget kínált valamennyi, azt igénylő németnek az NSZK-állampolgárság megszerzésére. A nyugatnémet diplomácia 1989-ben ennek az elgondolásnak a magyar elismertetésére tett kísérletet, sikertelenül. A Bem téri vezetés szerint minden külföldi állampolgár csak azzal az úti okmánnyal távozhat az országból, amellyel oda belépett, ezért nem tekintette megoldásnak, hogy az állampolgárság felcserélésével húzzák ki a kérdés méregfogát.

A másik gondot az jelentette, hogy a magyar kormány nem volt hajlandó menekültként kezelni a keletnémet állampolgárokat, jóllehet Bonn mindent megtett annak érdekében, hogy bevonja őket az ENSZ menekültügyi megállapodása által védett személyek körébe. Szűkebb értelemben az tartozott az egyezmény oltalma alá, aki vallási, faji, nemzeti hovatartozása vagy politikai meggyőződése miatt volt kénytelen elhagyni a hazáját.²¹ Az előbbi kategóriákba az NDK-ból menekülők legnagyobb része valóban nem volt besorolható. Politikai üldözés tényét pedig nem lehetett egyértelműen levezetni az ország társadalmi és politikai berendezkedéséből. Ráadásul a politikai okok miatt biztosított menedékjoggal a magyar kormány rendkívül kényes helyzetbe hozta volna magát a többi szocialista ország, elsősorban persze az NDK előtt. A magyar álláspont szerint az utazási szabadság megvonása minden szempontból jogellenes magatartás az állam részéről, ám semmiképpen nem tekinthető politikai üldözésnek. Mindezekon túl a keletnémetek Magyarországot csupán tranzitországnak tekintették, ami a menekültstátus megadását kétségkívül nehezítette.

Ezt persze jól tudták az NSZK illetékesei is. Éppen ezért azzal érveltek, hogy a disszidálásért vagy az illegális határátlépésért kiszabott büntetés,²² illetve megtorlás már politikai jelleget kölcsönöz az állami hatóságok magatartásának. Értetlenül álltak az előtt, hogy a magyar hatóságok a politikai

²¹ Természetesen az elvándorlásnak ennél jóval változatosabb, ám a befogadó országok által megkérdőjelezett okai is lehetnek, a helyi konfliktusoktól a klímaváltozáson át a gazdasági nyomásig.

²² Az ország illegális elhagyását (versuchte Republikflucht) legalább két év szabadságvesztéssel sújtották.

üldözés tényét csak az ország elhagyása előtti időszakra hajlandóak figyelembe venni. Ezt a konvenció szellemiségével ellentétesnek tekintették. Szerintük nem csupán az élethez és a szabadsághoz fűződő jogokat közvetlenül is veszélyeztető represszió, hanem egyéb diszkriminatív intézkedések is okot adhatnak a menedékjog megadására. Ezek közé tartozik például, ha a kényszerintézkedések vagy a hátrányos megkülönböztetés miatt veszélybe kerül a létfenntartás, vagy más joghátrányokat kell elszenvedni.²³

Emellett siettek cáfolni azokat az érveket is, amelyek pusztán anyagi okokkal magyarázták a keletnémetek nagymértékű emigrációját. Ezek szerint a Nyugatra történő továbbutazás nem hagy kétséget a felől, hogy a kitelepülésnek gazdasági okai vannak, nem pedig politikaiak. Ez részben – de csak részben – igaz, egyúttal azonban kellőképpen cinikus érvek számított. Nem szabad ugyanis megfelekedezni arról, hogy az országhagyókat saját nyelvi, kulturális tradícióik, kapcsolataik és rokoni kötelekeik nem Magyarországhoz, hanem a Német Szövetségi Köztársasághoz kötötték. A fenti érvelés ráadásul jogi szempontból is jócskán vitatható volt, amire bonni jogi szakértők igyekeztek felkészíteni a német tárgyalókat. Jogértelmezésük szerint semmi nem írja elő, hogy a menekültnak a jogállását elismerő országban kell maradnia, onnan továbbutazhat bármely olyan államba, amely hajlandó őt befogadni.²⁴

Vitatott kérdés volt az is, vajon kezelhető-e kollektív módon az NDK-ból érkező állampolgárok ügye, vagy a menekültstátust csupán egyéni elbírálást követően ismerhetik el a hatóságok. Jean Pierre Hocké, az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának (UNHCR) vezetője mindenesetre ez utóbbi megoldás mellett foglalt állást, hozzátéve, hogy a menedékjog megadása csak a személyes meghallgatást követően lehetséges. Ez járható út volt a magyar vezetés számára is, ha el akarta kerülni, hogy az ország a régió menekülttáborává váljon. A kérelmek elbírálását ezért – amennyire ez egyáltalán lehetséges volt – igyekeztek elkülönítlen kezelni a származási ország politikai helyzetétől. E tekintetben nem is mutatkozott nagy eltérés Magyarország és a svájci székhelyű szervezet álláspontja között. Hocké Genfben közölte is az NSZK képviselőjével, hogy az elbírálás minden egyedi esetben a magyar fél döntésén múlik, az UNHCR csupán tanácsadóként vállalhat részt a döntésben. Emellett hozzáfűzte, hogy a maga részéről nem tud egyetlen beérkezett menedékkérelemről sem.²⁵

²³ Feljegyzés, AA. Bonn, 1989. augusztus 7. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

²⁴ Uo.

²⁵ Távirati jelentés (Citissime nachts) Genf, 1989. augusztus 16. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3. (A Citissime nachts azoknak a táviratoknak a különleges jelzése, amelyek tartalmáról a külügyminisztérium illeté-

A német diplomácia budapesti képviselői egyre türelmetlenebbül és növekvő nemtetszéssel figyelték a magyar fél viselkedését. Véleményük szerint a magyar kormány megsértette az egyezmény rendelkezéseit. Ennek tetejében ráadásul úgy ítélték meg, hogy – jóllehet a konvenció 3. cikkelye szerint minden menekültet ugyanazon eljárás szerint kell kezelni, tekintet nélkül származási helyére – a Romániából érkezők kedvezőbb bánásmódban részesülnek, és a hatóságok sokkal türelmesebb álláspontot foglaltak el az engedély nélküli magyarországi tartózkodásukat és továbbutazásukat illetően is. A követség erre többször felhívta mind a magyar Külügyminisztérium, mind az Igazságügyi Minisztérium, valamint a Legfőbb Ügyészség figyelmét, értésükre adva, hogy az NDK áttelepülni vágyó állampolgárai a „Szövetségi Köztársaság erdélyi menekültei”.²⁶

A bonni diplomácia úgy látta, a magyar kormány – helyesen – igyekszik elkerülni, hogy az NDK-nak ürügyet szolgáltatasson a Magyarországra történő beutazások korlátozására, eközben viszont túlságosan is előzékeny magatartást tanúsít Berlin irányában. Ezért is siettették a Főbiztoság budapesti irodájának mielőbbi megnyitását. A magyar Külügyminisztériumból származó bizalmas információk szerint azonban erre – az NDK-val kapcsolatos kényes helyzet miatt – csak kevés esély mutatkozott. Ráadásul a külügynek a Belügyminisztérium keményvonalasaival szemben kellett érvényesítenie az akaratát.²⁷

A nyugatnémet vezetés megbízta budapesti nagykövetét, hogy vegye fel a kapcsolatot Hocké-val és diszkréten közölje vele a nyugatnémet kormány aggodalmait, valamint azt, hogy a keletnémet menekültekről való gondoskodás, illetve az egész probléma elsőbbséget élvez a német külpolitika számára. A bonni instrukciók szerint meg kellett győzni a főbiztost, hogy a kérdést mielőbb és lehetőleg csendben rendezzék. Ennek feltétele volt az UNHCR-iroda megnyitása. A szervezet anyagi helyzete miatt azonban ez egyelőre kilátástalannak látszott. A külügyminisztériumban abból a feltételezésből indultak ki, hogy az ENSZ menekültügyi hivatala nem fog kitérni egyik legfontosabb befizetőjének kérése elől, ám közvetlen vagy indirekt formában anyagi hozzájárulást kér majd Bonntól. A minisztériumban lezajlott belső egyeztetés során megvizsgálták annak kérdését, hogy mekkora összegű kiegészítő támogatást tudnak nyújtani a hivatalnak, és ezt milyen jogcímen tehetik meg. Felmerült an-

---

kes osztályának vezetőjét, az érintett követet, konzult vagy a minisztert azonnal – akár éjszaka is – tájékoztatni kell.)

²⁶ NSZK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 10. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

²⁷ NSZK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 10. Uo.

nak a lehetősége, hogy 1990 végéig finanszírozzák a budapesti iroda működését. Előzetes kalkulációk szerint ennek költségei körülbelül 500 000 márkára rúgtak. Később azonban már milliós nagyságrendű kiadásokról esett szó. Az államtitkárnak készült feljegyzés szerint a Külügyminisztérium belső pénzeszközei nem elegendők a szükséges összegek átcsoportosítására, ezért meg kell vizsgálni alternatív források bekapcsolásának lehetőségét, a belügyminisztérium és a belnémet minisztérium (*Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen*) bevonásával.²⁸

A megoldást nehezítette, hogy a nyugatnémet kormány és a Főbiztoság kapcsolata nem alakult a legkiegyensúlyozottabban. Az UNHCR egyik sajtóorgánuma nem sokkal korábban bírálta Bonn menekültpolitikáját, ezért a belügyminisztérium korlátozta a hivatallal való együttműködést, és bojkottálta annak rendezvényeit. A feszültség állandósulása azonban egyáltalán nem szolgálta a német külügyi vezetés általános és aktuális érdekeit. A tárgyalásokról szóló feljegyzésekből jól látható – sőt, erre német diplomaták is utaltak –, hogy a nemzetközi szervezet képviselői nem osztották maradéktalanul a nyugatnémet jogi álláspontot, és nem támogatták egyértelműen a törekvéseiket.²⁹

Kedvező fordulattal kecsegtetett viszont, hogy Hocké főbiztos augusztus 22-re egyeztetést kezdeményezett Wolfgang Schäuble belügyminiszterrel. A genfi nyugatnémet képviselő vezetője – kihasználva az alkalmat – javasolta, hogy Hocké folytasson konzultációt a külügyminisztériumban is. A megbeszélések fő témája a budapesti állandó misszió létrehozása lett volna. Ez ügyben egyébként Fredo Dannenbring követ Genfben már előzetes tárgyalásokat folytatott Hockéval és más ENSZ-tisztviselőkkel. Ezek során egyetértés alakult ki az iroda megnyitásának szükségességéről. Német külügyi tisztviselők azonban tartottak attól, hogy bonni látogatása során Hocké megnövelt anyagi hozzájáruláshoz, vagy egyéb német engedményekhez (például a vietnami menekültkvóta felemeléséhez) köti az ügy felgyorsítását.³⁰

Közben a magyar kormány genfi megbízottja is tárgyalt az UNHCR jogi osztályának vezetőjével, akinek úgy nyilatkozott, hogy kormánya politikai okokból szeretné elkerülni mind a menekültek visszatoloncolását az NDK-ba, mind pedig a menekültstátus elismerését. A Főbiztoság munkatársa, Ghassan Arnaut ezért azzal a javaslattal állt elő a német és

²⁸ Külügyminisztériumi utasítás, 1989. július 18. PA AA 214. 139.946E. 214-366.

²⁹ Lásd például Dannenbring távirati jelentését Genf, 1989. augusztus 16. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

³⁰ AA Referat 213. összefoglalója az államtitkárnak, 1989. július 31. PA AA 214. 139.946E. 214-366.

a magyar diplomácia képviselőinek, hogy a budapesti követségen tartózkodók a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága által kiállított okmánnyal hagyják el az országot. Ezt az eljárást más esetekben többször sikerrel alkalmazták. Arnaut bízott benne, hogy a Vöröskereszt nem zárkózik el a megoldástól. (Noha a válság megoldásából a Vöröskereszt végül aktívan kivette a részét, nem mondhatjuk, hogy a segélyszervezet egyszerű helyzetben lett volna. A keletnémetek ügyét ők is inkább politikainak, mintsem humanitárius természetűnek ítélték. A szervezet vezetősége a legnagyobb tapintattal próbálta kezelni a kérdést, nehogy az akció politikai színezetet öltjön, illetve a Vöröskeresztre bármiféle részrehajlás gyanújának az árnyéka vetüljön.)³¹ A genfi magyar követ megígérte, hogy továbbítja a javaslatot Budapestre. Arnaut kifejezte azt a reményét is, hogy a szövetségi kormány nem fogja bátorítani a további kiutazásokat, és a válság ilyenén megoldása nem teremt precedenst.³²

Az ENSZ képviselői Budapesten közvetlen megbeszéléseket is folytattak a magyar kormánnyal. A beszélgetésből kiderült: magyar részről nyíltan nem támogatják a státus megadását. Azt érzékeltették, hogy mindazok ügyében, akik magukat menekültnek tekintik, el fogják indítani a folyamatot, nem hivatalosan azonban azt is hozzátették, hogy pozitív elbírálásban csak keveseknek lehet részük. Ezzel a magyar tárgyalófél elég nyilvánvalóan jelezte, hogy a kérdés átfogó megoldásának a híve, méghozzá a két német állam közötti megegyezés révén.³³

Létezett egy másik forгатókönyv is, amelynek valóságosságát illetően meggyőző bizonyossággal szolgáltak a következő napok eseményei. Ez a megoldás pragmatikusabbnak látszott minden addigi elképzelésnél, és a budapesti vezetés feltehetően épp a látszat megóvása érdekében volt hajlandó erre. Az ENSZ-megbízottaknak magyar részről többször jelezték, hogy a követségi menekültek minden formalitás mellőzésével, kisebb csoportokban távozhatnak a zöld határon át. A magyar hatóságok ez esetben félrefordítanak a fejüket. Erről Hocké tájékoztatta Dannenbringet, a nyugatnémet kormány genfi megbízottját, aki kijelentette, hogy Bonn-nak nincs tudomása efféle magyar javaslatokról, ám azt igen érdekesnek találja. A főbiztos nyugtázta a német diplomata meg-

³¹ A genfi nyugatnémet misszió távirata a külügyminisztériumnak (citissime nachts), Genf, 1989. szeptember 9. PA AA B85. 2341E. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, ab 01.09.1989.

³² A genfi nyugatnémet követség jelentése, 1989. augusztus 7. PA AA 214. 139.946E. 214-366.

³³ Wilhelm Höynck feljegyzése Sudhoff és Dewey tárgyalásáról, Bonn, 1989. augusztus 15. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

jegyzését- és megígérte, hogy megbizonyosodik a hír valóságtartalmáról. Német részről mindazonáltal további kérdések vetődtek fel. Az egyik legfontosabb az volt, vajon ki győzi meg a követség védelmét élvező menekülteket, hogy elhagyják a biztonságot adó épületet, és ki szavatolja az akció biztonságos lebonyolítását.³⁴

Kérdőjelek még maradtak, ám közben az ENSZ Főbiztosság és a magyar kormány között zajló tárgyalásokról tájékozódó Sudhoff újabb küldöttség Budapestre indítását kérte Dewey főbiztoshelyettestől azzal, hogy a logisztikai problémák megvitatása mellett a kérdés politikai vonatkozásai is kerüljenek terítékre. A Dannenbring–Hocké-eszmecesterére utalva arra kérte a Főbiztosságot, hogy a követségi menekültek mellett az épületen kívül tartózkodók ügyére is terjesszék ki az egyeztetést. Sudhoff egyébként optimistán ítélte meg a helyzetet, már ami a Magyarországgal való megállapodást illette. A derűlátásra okot adott Horn külügyminiszter ígérete, amely szerint erőszakkal senkit sem toloncolnak vissza a Német Demokratikus Köztársaság területére.³⁵

A nyugatnémetek Hocké bonni tárgyalásain továbbra is a budapesti iroda mielőbbi megnyitását sürgették. Bizalmasan közölték vele, hogy ennek érdekében hajlandóak a költségek egy részének átvállalására is, noha eddig semmiféle állásfoglalás nem hangzott el azzal kapcsolatban, mekkora összegre lehet számítani. Szóba került ugyanakkor a Magyarországon tartózkodó szomáliai menekültek átvétele, illetve az UNHCR egyéb itteni kiadásainak anyagi támogatása. Előbbit illetően ígéretet tettek tíz afrikai menekült befogadására. A másik igény elsősorban a romániai magyar menekültek ellátásában a Főbiztosságra jutó mintegy 5,27 millió USD elosztására vonatkozott, ám a német tárgyalópartnerek ezzel kapcsolatban nem foglaltak egyértelműen állást, mivel még folytak a kormányon belüli egyeztetések.³⁶

Tapogatózások a politikai megoldás irányába

A kérdés konzuli szintű kezelése mellett immár elodázhatatlanná vált a politikai egyeztetés is. 1989. május 1-én Kovács László külügyminiszter-helyettes bonni útja során szóba került Genscher külügyminiszter

³⁴ Dannenbring jelentése, (Citissime nachts) Genf, 1989. augusztus 16. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

³⁵ Wilhelm Höynck feljegyzése Sudhoff és Dewey tárgyalásáról, Bonn, 1989. augusztus 15. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

³⁶ Feljegyzés Hocké bonni tárgyalásairól, Bonn, 1989. augusztus 21. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

magyarországi, illetve Horn Gyula – a külügyminiszteri poszt várományosa – németországi látogatása az év második felében.³⁷ A vizitre végül is a Friedrich-Neumann Alapítvány budapesti irodájának megnyitása kapcsán, jóval korábban, június elején került sor. A külügyminisztérium által elkészített tárgyalási tematikában az általános – és akkoriban egyáltalán nem eseménytelen – nemzetközi politika kérdései, a kétoldalú kapcsolatok és Magyarország nyugati orientációjának problémái mellett helyet kapott az NDK-s menekültek kérdése, valamint a Budapest–Berlin-viszony.³⁸ A külügyminisztérium sajtóosztálya által kiadott hivatalos kommuniké szerint Genschert tárgyalásainak középpontjában a magyarországi reformfolyamatok és a kelet–nyugati kapcsolatok problémáinak megvitatása áll,³⁹ a bonni külügyminisztérium illetékesei azonban azt javasolták Genschertnek, hogy hozza szóba a menekültkérdést. Erre akkoriban elsősorban a német közvéleménynek az ügygel kapcsolatos érzékenysége, másrészt az eseményeket kísérő médiafigyelem készítette a külügyi apparátus illetékeseit. Alig telt azonban el néhány óra és a problémát már a napról napra súlyosbodó helyzet miatt sem lehetett megkerülni. A bonni szakdiplomataik mindazonáltal úgy instruálták a külügyminisztert, hogy a kérdés tárgyalása során vegye figyelembe Magyarország kényes és nehéz helyzetét. Budapesti nagykövetüket, Alexander Arnotot pedig utasították, hogy Genschert megérkezésekor közvetlenül is informálja a kialakult helyzetről és a legfrissebb változásokról.⁴⁰

Noha Bonnban a Pozsgai Imrével és Németh Miklóssal folytatott eszmecsere is fontosnak tartották,⁴¹ Genschert megbeszéléseinek középpontjában a Horn Gyulával folytatott megbeszélés állt. A tárgyalások elé mindkét fél reménytelen várakozással tekinthetett. Az NSZK évek óta Magyarország legfontosabb külkereskedelmi partnerének számított a nyugati országok közül, részesedése a magyar külkereskedelemben folyamatosan nőtt, ahogy a német befektetések száma és összege, valamint a turistaforgalom is. A gazdasági kapcsolatok csúcspontja kétségtelenül

³⁷ Wilhelm Höyneck feljegyzése Kovács László bonni tárgyalásairól. Bilateraler Konsultation der Außenminister PA AA 139.939E. 214-321. Ung.

³⁸ Bonn, 1989. május 18. PA AA 139-939E. 214-321.

³⁹ AA Pressereferat, Bonn, 1989. június 8. PA AA Bilateraler Konsultation der Außenminister PA AA 139-939. E. 214-321.

⁴⁰ A bonni külügyminisztérium tárgyalási témajavaslatai Genschert külügyminiszter számára a június 9-i magyarországi látogatás alkalmával, Bonn, 1989. június 6. PA AA 139.939. E. 214-321.

⁴¹ Genschert tárgyalt Grósz Károlylyal is, akit azonban olyan figurának tartottak, aki már túl van politikai pályafutásának zenitjén. Háttéranyag Genschert június 9-i látogatásához, Bonn, 1989. június 7. PA AA 139.939. E. 214-321.

az volt, amikor a német elnökség⁴² utolsó napjaiban parafálták az EGK és Magyarország közötti, a kereskedelemről, valamint a gazdasági és kereskedelmi együttműködésről szóló megállapodást.⁴³ A gazdasági kapcsolatok mellett élénk politikai párbeszéd is zajlott a két ország között. A diplomáciai kapcsolatok 1973-as felvétele óta az eltérő társadalmi berendezkedés és szövetségi státusz ellenére a viszony folyamatosan javult és tulajdonképpen problémamentes volt.⁴⁴ Külügyminiszteri szinten rendszeresen kétoldalú megbeszéléseket tartottak. A Genscher 1988. december 14-i budapesti látogatásakor aláírt protokoll révén pedig szerződéses alapokra helyezték a konzultációkat. Szakminiszteri szinten szoros együttműködés alakult ki egyes német tartományokkal, elsősorban Bajorországgal és Baden-Württemberggel.⁴⁵ Mindezeknek köszönhetően az NSZK a híd szerepét töltötte be Magyarország és a Nyugat kapcsolatrendszerében. Nem volt kétséges tehát, hogy a magyar kormány a bonni vezetéshez fűződő partneri viszony további elmélyítésében volt érdekelt és a keletnémet menekültkérdést igyekezett – a rá háruló kötelezettségekhez képest – a legnagyobb előzékenységgel kezelni.⁴⁶

Nem csoda, hogy a magyar diplomácia vezetője igyekezett meggyőzni partnerét arról, hogy Magyarország az Európához való csatlakozást tűzte ki célul, és az ország számára az elkövetkezendőkben Nyugat-Európa jelenti a követendő zsinórmértéket. Horn az ország iránt megnyilvánuló nyugati szimpátia mellé gazdasági segítségnyújtást igényelt Németországtól, és konkrét pénzügyi, valamint egyéb külgazdasági igényeket fogalmazott meg az EGK-val szemben. Genscher csak a tárgyalások végén tért rá a menekültkérdésre. Elsőként üdvözölte a határzár lebontását, és bizalmasan kérte magyar kollégáját, hogy a keletnémet polgárok NSZK-ba való távozásának kérdését kezeljék a lehető legnagyobb megértéssel. Legkésebb a menekültügyi konvenció életbelépéséig le kell építeni a bürokratikus korlátokat – mondta. Horn ígéretet tett rá, hogy magyar részről mindent megtesznek ennek érdekében. Genscher kérte továbbá, hogy a problémát bizalmasan és feltűnés nélkül kezeljék, mire Horn azzal válaszolt: Magyarország tartja magát az eddigi gyakorlathoz, hogy a kon-

⁴² Az NSZK 1988. január 1-jétől június 30-ig töltötte be az EGK soros elnökségét. A Közösség és Magyarország közötti megállapodást szeptember 26-án írták alá.

⁴³ Távirat, Budapest, 1988. augusztus 11. PA AA 139E. 214-320.40. Ung.

⁴⁴ Länderaufzeichnung Ungarn 7.

⁴⁵ Deutsch-ungarische Beziehungen (Arbeitstitel). Feljegyzés az államtitkárnak, Bonn, 1989. május 24. PA AA 139.937. 214-321.00. Ung. Bilaterale politische Beziehungen BRD-Ungarn.

⁴⁶ Ezt az eltökéltséget a Magyarországról készített aktuális országjelentésben is tényként rögzítették. Lásd: Anlage zur Länderaufzeichnung Ungarn 8. PA AA 214-320.11. Ung. Politische Halbjahrsberichte.

vencióhoz való csatlakozásnak megfeleljen. A tárgyalóteremből kifelé jövet Genscher négy szemközt megjegyezte: nem kívánt nyíltan előhozakodni vele, de nyugatnémet részről nem tartanák kívánatosnak a keletnémet menekültek visszatoloncolását az NDK-ba. A magyar külügyminiszter megjegyezte, hogy ezt eddig sem tették, és ha lenne erről érvényben lévő megállapodás, akkor sem tartanák hozzá magukat.⁴⁷

Mivel a mindennapi gyakorlat ennek ellentmondott, a bonni vezetés júliusban utasította Arnot nagykövetet, hogy a külügyminisztérium felsőbb szintjén avatkozzon közbe, és a miniszter helyettesét vagy az államtitkárt emlékeztesse Magyarország vállalt kötelezettségeire.⁴⁸ Arnot és Kovács László találkozására július 26-án került sor. Kovács úgy vélte, az ENSZ menekült irodájának megnyitására szeptember elején sor kerülhet. Addig a magyar kormány elkészíti azt a szabályozást, amely lehetővé teszi az országukat szabadon elhagyó emigránsok menekült státusának elismerését. Kilátásba helyezte, hogy a KEOKH belátóbban kezelje az elé kerülő ügyeket, a határvédelmet pedig nem erősítik tovább. Ez utóbbihoz nem csupán a politikai akarat hiányzik, hanem a határvédelemhez szükséges kellő létszám is – jelentette ki, megígérve, hogy a mellőzni fogják a személyi okmányok átbélyegzését is. A magyar külügyminiszter-helyettes célzott arra, hogy a kormánynak – amellett, hogy megértik a keletnémet állampolgárok nehéz helyzetét – a politikai helyzetre is tekintettel kell lennie. Ezzel összefüggésben utalt az NDK és Magyarország között kialakult feszült helyzetre.⁴⁹

Magyarország mindamelllett nem nélkülözhetette a nyugatnémetek jóindulatát. A magyar külügyi vezetés ezért megpróbált újabb legfelsőbb szintű egyeztetést kezdeményezni Bonnban. Horváth István ottani nagykövet a június 9-i miniszteri villámlátogatás után Horn németországi útját készítette elő. A találkozót feltétlenül a közelgő ENSZ Közgyűlés, pontosabban az Európai Közösség és Magyarország képviselőinek szeptember végi New York-i megbeszélései előtt szeretnék volna lebonyolítani.⁵⁰ A Bem téren komolyan számítottak az NSZK támogatására. Noha az előkészítés során egyelőre erről nem esett szó, az időzítés kizártta tette, hogy a menekültkérdést megkerüljék.

Az átfogó megoldás már nem sokáig várható magára, már csak azért sem, mivel a részletkérdéseket illetően továbbra sem sikerült előbbre

⁴⁷ Arnot feljegyzése Horn és Genscher tárgyalásairól, 1989. június 10. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁴⁸ Külügyminisztériumi utasítás, Bonn, 1989. július 24. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁴⁹ Jelentés a Kovács Lászlóval folytatott megbeszélésről, 1989. július 27. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁵⁰ Höyneck feljegyzése Horváth nagykövettel folytatott konzultációjáról, Bonn, 1989. július 17. PA AA 214-321.11 Ungarn. Bilaterale Konsultationen der Aussenminister.

lépni. Bonn augusztus 2-án instruálta ismét a budapesti képviselő vezetését a következő tárgyalások tartalmi elemeit illetően. A külügyminisztérium több megoldással is próbálkozott a megoldás érdekében, arra is hajlandók voltak, hogy politikai impulzusokkal sürgessék a magyar vezetés lépéseit. Együttal határozott fellépéssel kívántak nyomást gyakorolni a magyar félre a genfi egyezmény betartása érdekében.⁵¹

Arnot augusztus 4-én Horváth István belügyminiszternek is tolmácsolta ezt a bonni álláspontot, élesen bírálva a magyar gyakorlatot. Horváth az ENSZ-egyezmény elszabotálásával kapcsolatosan elhangzott kemény vádakra válaszolva kijelentette: nem könnyű a több évtizedes gyakorlatot egyik napról a másikra hirtelen megváltoztatni, a reformokat nem lehet minden téren egyidejűleg és azonos intenzitással végrehajtani. Elismerte, hogy Magyarország nem számolt a dolog mostani következményeivel, és nem készült fel a német menekültkérdésből adódó bonyodalmak kezelésére. Az ország számára komoly nehézséget jelent, hogy nem rendelkezik menekülttáborokkal, kiképzett személyzettel, kellő tapasztalattal és elegendő pénzzel. Szót emelt viszont az ellen, hogy Magyarország a kelet-európai szocialista országok menekültejének ugródeszkája legyen, hozzátéve: üdvözlí, ha a Szövetségi Köztársaság igyekszik eltéríteni szándékaiktól az ide sereglő emigránsokat. Utalva a romániai és keletnémet menekültek eltérő megítélésére, határozottan kinyilvánította, hogy utóbbiaknak csak elenyésző hányadát kényszerítik politikai okok hazájuk elhagyására. A magyar államot viszont szerződéses kötelezettségek fűzik a Német Demokratikus Köztársasághoz, melyek értelmében az illegális határátlépések elkövetőiről informálják egymást.⁵²

A nyugatnémet külügyi irányítás a kemény fellépést konciliáns megoldásokkal kombinálta. A simulékonyabb közeledésmód részeként kilátásba helyezték az NSZK és Magyarország közötti vízumkényszer eltörlését, amit magyar részről már többször kértek a bonni vezetéstől. A megoldás más szempontból is előnyösnek látszott. A magyar hatóságok így nem hivatkozhattak arra, hogy a keletnémetek kiengedését érvényes nyugatnémet beutazási vízum hiányában tagadják meg.⁵³

Augusztus 14-én a szövetségi kormány kezdeményezésére folytatódtek az egyeztetések. Az aznapi eszmecszerén Horn külügyminiszter, Kovács

⁵¹ A külügyminisztérium (Höyneck) távirata a budapesti nagykövetségnek, Bonn, 1989. augusztus 2. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁵² Arnot jelentése, Budapest, 1989. augusztus 4. PA AA 2339E 513-542.15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR+Ost-Berlin. Zufluchtsuchenden in der Botschaft Budapest, 1989. július 25-augusztus 11.

⁵³ A külügyi államtitkár átirata Hans Neusel belügyminisztérium államtitkárnak, Bonn, 1989. augusztus 7. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

és Sudhoff államtitkárok, valamint Arnot nagykövet vettek részt. Magyar részről kijelentették, hogy a kérdés megoldása semmi esetre sem hozható összefüggésbe azzal, hogy Magyarország aláírta a menekültügyi egyezményt. A konvenció pontjai ebben a konkrét esetben nem alkalmazhatók, mivel a német állampolgárok áttelepülési ügyei kizárólag a két német államra tartoznak. Magyarország csupán közvetve érintett a kérdésben. Nyugatnémet részről nem tehettek egyebet: tudomásul vették az elhangzott érveket. A magyar és a német diplomáciai szolgálatok vezetői mindamellet egyetértettek abban, hogy a megoldást az NDK illetékeseivel közösen lehet megtalálni.⁵⁴

Bonn–Berlin–Budapest

A valóságban azonban erre nem sok esély nyílt. A nyár folyamán mind a magyar, mind pedig a nyugatnémet illetékesek igyekeztek Berlinnel közös hangot találni, kevés eredménnyel. A konzuli szintű egyeztetések és tapogatózások mellett a Bonn és Budapest közti miniszteri szintű eszmecserekhöz hasonlóakra egészen augusztus legvégéig nem került sor Kelet-Berlinnel.

A magyar fél képviselői mindazonáltal békülékeny hangnemben fogadták a keletnémet kritikákat. 1989. augusztus 6-án Görög János a külügyminisztérium nemzetközi jogi főosztályának vezetője és Gerd Vehres az NDK budapesti nagykövete tanácskozott a problémáról. A magyar diplomata kijelentette: Magyarországnak nem célja, hogy a szocialista országokból érkezők menekültstátusát elismerje. Kivételt jelentenek ez alól a román állampolgárok. Kilatásba helyezte, hogy a kérelmek elbírálásánál különbséget tesznek az állandó áttelepedés és a menekültstátus elismerése iránti kérelmek között. Vehres közölte, hogy a NSZK-követség tartózkodók helyzetének rendezése érdekében nem akceptálják a Nemzetközi Vöröskereszt bevonását.⁵⁵

A KEOKH vezetője, Nagy Károly alezredes arról tájékoztatta a keletnémet diplomácia képviselőjét, hogy a politikaimenekült-státus megadását amennyire lehet, igyekeznek nehezíteni. A kérelmezőnek bizonyíta-

⁵⁴ A budapesti nyugatnémet nagykövetség távirata a miniszternek, 1989. augusztus 14. PA AA B85. B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

⁵⁵ Feljegyzés Gerd Vehres és Görög János megbeszéléséről, Budapest, 1989. augusztus 16. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09. E. 708.

nia kell, hogy hazájában politikai üldözés éri. Utóbbit azonban érvényes útlevél birtokában nem volt könnyű megtenni. A családegyesítési kérelmek esete szintén nem volt egyszerű, az ehhez hasonló igényekkel az NDK hatóságokhoz irányították a kérelmezőt. Nagy egyébként úgy fogalmazott, hogy a menekültügyi konvencióhoz való csatlakozás a politikusok műve volt, amelyet nem egyeztettek az illetékes szervekkel. Hasonlóan nyilatkozott azokról a – magyar tömegtájékoztatóban megjelent, a külügyminisztériumból származó – hírekről, amelyek szerint egyszerűsített ügykezelést vezetnek be az osztrák–magyar határon, ám azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy nemsokára csak a beutazó külföldieket ellenőrzik a határokon.⁵⁶ Többé-kevésbé hasonlóan fogalmazott nyugatnémet diplomaták előtt is, kihagyva természetesen a politikusokra vonatkozó bírálatait. Igyekezett viszont megnyugtatóni a jogi és konzuli osztály referensét afelől, hogy a családegyesítések kérdésében nagyvonalúbb magatartást fognak tanúsítani, ellentmondva a keletnémet partnernek tett kijelentéseinek. Ugyanakkor megismételte a már jól ismert érveket a menekültstátus elismerésével kapcsolatosan, és kijelentette: Magyarország nem szeretne szocialista országok menekültjeinek tranzitállama lenni. A menekültek ügye német–német probléma, amivel kapcsolatban Magyarországnak nincs mit tennie.⁵⁷ A bonni diplomácia képviselője tiltakozott az ellen, hogy a magyar határőrizeti szervek pótmegoldásként a nyugatnémet követségre irányítják az elfogottakat. Utalt továbbá a menekültügyi egyezménynek azon pontjára,⁵⁸ amely – függetlenül a státus megadásától – megtiltotta a menekült visszatoloncolását oda, ahol az illetőt börtönbüntetés fenyegetné. A minimális elvárás – mint mondta – az lenne, hogy felhagynak a gyakorlattal, amely szerint az elfogottak irataiba belepecsételjenek. Nagy visszafogottan reagált a kezdeményezésre, ám négy szemközt, bizalmasan közölte a referenssel, hogy minden határrendészeti állomáson jelen van a magyar állambiztonsági szolgálat képviselője is. Az állambiztonságiak az összes adatot azonnal közlik a kiutasítottakat őrző Gyorskocsi utcai fogházzal, ahol több Stasi-megbízott is dolgozik. Ezek az információkat azonnal továbbítják Berlinbe. A követség a KEOKH vezetőjének szavahihe-

⁵⁶ Grahmann NDK követségi titkár jelentése Nagy Károly alezredessel folytatott megbeszélésről, Budapest, 1989. július 11. PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09. E. 708.

⁵⁷ NSZK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 19. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁵⁸ 33. cikk 1. bekezdés: „Egyetlen szerződő állam sem utasítja ki, vagy küldi vissza (*»refouler«*) semmilyen módon a menekültet olyan területek határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, avagy politikai nézetei miatt lenne veszélyeztetve.”

tőnek tekintett információját a későbbiekben igyekezett felhasználni a menekültek tájékoztatása során.⁵⁹

Az előbbieknél sokkal szenvedélyesebb hangú viták folytak a bonni és a kelet-berlini diplomácia képviselői között. Kurt Nier az NDK külügyminiszterének helyettese augusztus 11-én személyes találkozó során jelezte Klaus-Jürgen Duisbergnek, a kancellári hivatal képviselőjének, hogy országa minden felelősséget az NSZK-ra hárít a kialakult helyzet miatt. Együttal felszólította, hogy a szövetségi kormány tegyen meg mindent annak érdekében, hogy az NDK állampolgárok a lehető leghamarabb elhagyják a követséget. Nier szerint Bonn semmilyen felhatalmazással nem rendelkezik arra vonatkozóan, hogy a keletnémet állampolgárok érdekeit képviselje. Ez utóbbi nem más, mint az NDK belügyeibe való beavatkozás – állította a külügyminiszter-helyettes, aki egyidejűleg igyekezett megnyugtatni partnerét, hogy a menekülteket odahaza nem fenyegeti büntetőjogi felelősségre vonás, és követségi tartózkodásuk miatt semmiféle hátrányt nem fognak szenvedni. Ezt néhány nappal később Hans Schindler, a minisztérium Szövetségi Köztársasággal foglalkozó osztályának vezetője is megismételte Franz Bertele, az NSZK kelet-berlini állandó képviselőjének vezetője előtt. Az állandó képviselő szerepe – a budapesti nagykövetséghez hasonló helyzete miatt – a magyarországi válságkezelés kapcsán is tanulságos. Augusztus 16-án Bertelét a külügyminisztériumba kérték, hogy a leghatározottabb formában tiltakozzanak a keletnémet állampolgárok támogatása miatt. Két nappal ez után Herbert Krolikowski külügyi államtitkár és miniszterhelyettes⁶⁰ már türelmetlenül követelte a menekültek kiutasítását a követségről, határozottan visszautasítva az NDK belügyeibe való beavatkozást.⁶¹ A bonni kancellári hivatal vezetőjével, Rudolf Seitersszel folytatott tárgyalásain kölcsönös vádaskodásokon kívül nem sok minden hangzott el. A beszélgetés csaknem minden konstruktivitást nélkülözött. A keletnémet poli-

⁵⁹ NSZK budapesti nagykövetség jelentése, 1989. július 19. PA AA 214. 139.946E. 214-366. Ung.

⁶⁰ A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának egyes osztálycsoportjait miniszter-helyettesi rangban ténykedő politikusok vezették. A dolgozatunkban szereplő Herbert Krolikowski – többek között – a Szovjetunióval, a szomszédos államokkal, a dél-európai és távol-keleti országokkal, Ewaldt Moldt az Egyesült Nemzetekkel, Kurt Nier Nyugat-Európával, a NATO-val és az EGK-államokkal foglalkozó osztályok élén állt. A nyugatnémet és nyugat-berlini ügyek a mindenkori miniszter hatáskörébe tartoztak. A posztot 1975-től formálisan Oskar Fischer töltötte be, a miniszter állandó helyettesként azonban már elődje, Otto Winzer idején ellátta a külügyminiszteri feladatokat. Ingrid MUTH: *Die DDR-Außenpolitik 1949–1972. Inhalte, Strukturen, Mechanismen.* Forschungen zur DDR-Gesellschaft. Ch. Links Verlag, Berlin, 2001. 139–140.

⁶¹ PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09. E. 708. 1–2.

tikus hangoztatta ugyan, hogy a problémát egyszer s mindenkorra meg kell oldani, ám a kiutat meglehetősen egyszerűnek találta: az NSZK tegeye világossá a keletnémetek előtt, hogy kitelepülési ügyekben semmiféle külön eljárás nem vezethet eredményre. Azt állította, hogy az NDK állampolgárai nem elégedetlenek a helyzetükkel, és nem szándékoznak tömegesen menekültté válni, hacsak össze nem zavarják őket és nem táplálnak bennük hiú reményeket. Seiters a két ország közötti alapszerződés állampolgárságot érintő passzusainak eltérő értelmezésére hivatkozott, és tiltakozott az ellen, hogy a menekülteket kitessekeljék a követségről. A büntetlenség ígérete mellett ugyanakkor garanciát igyekezett szerezni arra is, hogy a hazatérők az állásukat, munkahelyüket is megtarthatják. Krolikowski cinikusan azzal vágott vissza, hogy az NDK-ban mindenkinek joga van a munkához, nem úgy, mint például a nyugatnémet államban. Seiters elmondta, hogy akarata ellenére senkit sem fognak a követségről eltávolítani, és hozzátette azt is: elkerülhetetlennek látszik, hogy a probléma megterhelje a két ország viszonyát.⁶²

Augusztus 23-án Hans Schindler is kifejtette Bertele előtt, hogy jogi szempontból egyedül országa hatóságai rendelkeznek illetékességgel a kérdés megoldásában, és felszólította tárgyalópartnerét, hogy az NDK-állampolgárokat, utazási kérdéseket illetően, az illetékes keletnémet hatóságokhoz utasítsák. Nyugatnémet részről ne engedélyezzék a követségen való további tartózkodást, hogy a hasonló esetek megismétlődését elkerüljék. Egyúttal javasolta, hogy a képviselőlet vezetése hozza nyilvánosságra: biztos forrásból értesültek róla, hogy hazatérő állampolgárainak semmilyen büntetéssel nem kell szembenéznük. Bertele augusztus 30-án közölte kormánya álláspontját. Eszerint Bonn üdvözölte az NDK készségét a kérdés tárgyalásos megoldására. Egyetértett vele, hogy a követségekre menekülés nem jelent megoldást az utazási szabadság problémáira. Bertele mindazonáltal kétségbe vonta, hogy a kérdés a 23-án előterjesztett forgatókönyv szerint megoldható, és kérte: Berlin fejtse ki részletesebben álláspontját.⁶³ Ez utóbbinak azonban egyre kevesebb jelentősége volt, hiszen a magyarországi válság megoldásával kapcsolatos Bonn és Budapest közötti egyeztetések időközben már lezajlottak.

Addig azonban – mivel a nyár folyamán zajló német–német tárgyalások, kölcsönös puhatolózások nem hoztak látványos eredményt, a bonni diplomácia a „lázás semmittevésével” eltöltött hetek után a korábban

⁶² Duisberg feljegyzése Krolikowski és Seiters tárgyalásáról, 1989. augusztus 18. *Deutsche Einheit*. I. m. 357–363.

⁶³ PA AA Bestand MfAA-Teil 3. (MfAA Zr.-Bestand) Bd. ZR. 466/09. E. 708. 3.

már bevált, ám csupán látszatzmegoldással kecsegtető módszerhez folyamodott Magyarországon. Augusztus 10-én a követségre menekültek csalódottan vették kézbe a levelet, amelyben hazautazásra szólították fel a kitelepülésben reménykedőket. Augusztus 13-án Bonnban döntés született a követség bezárásáról,⁶⁴ pontosabban az ügyfélforgalom korlátozásáról és átszervezéséről. Eszerint a kiszolgáló személyzet továbbra is a képviselőten teljesített szolgálatot, a magyar állampolgárok vízumügyeit azonban az utazási irodákon keresztül (szolgálati útlevelek tulajdonosai számára, illetve rendkívüli esetekben a magyar külügyminisztérium részvételével) intézték. A politikai, gazdasági, kulturális és egyéb diplomáciai ügyeket a nagykövetség épületén kívül bonyolították. Hasonlóan épületen kívül kerülhetett sor – előzetes egyeztetést követően – a nyugatnémet állampolgárokkal és a romániai németekkel kapcsolatos konzuli tennivalók ellátására.⁶⁵ A bezárással a szövetségi kormány súlyos erkölcsi dilemma elé került, sőt támadásoknak tette ki magát, amiért akadályokat gördített a menekültek befogadása elé, és humanitárius szempontból látszólag vitatható döntést hozott. Ez a megoldás ráadásul az NDK számára is elfogadhatatlan volt, hiszen egy ilyen, várhatóan nagy visszhangot kiváltó lépés lehetetlenné tette a válság további „paplan alatti” kezelését. Erre akkor már alig volt esély. Az események egyre inkább gyökeres beavatkozást igényeltek. Mielőtt azonban erre sor került volna, szükségesnek látszott – elsősorban magyar részről – a radikálisabb diplomáciai és politikai eljárás hatásainak feltérképezése. Abban, hogy ez megtörtént, a véletleneknek is nagy szerepe volt.

Augusztus 18-án a követségen 140 keletnémet tartózkodott, de több százán váraakoztak a Máltai Szeretetszolgálat táborában és szerte az országban is. Többen közülük azt tervezték, hogy megpróbálják a menekülésre kihasználni az osztrák–magyar határon másnapra tervezett Európa-ünnepet. Az előkészületekről és a határ átmeneti megnyitásáról részletes információval rendelkeztek. A Páneurópai Piknik névre elkeresztelt békedemonstráció civil kezdeményezésre jött létre, debreceni és soproni ellenzéki aktivisták közreműködésével. Terveik szerint a Soprontól néhány kilométerre fekvő Sopronpuszta és az ausztriai Sankt Margarethen (Szentmargitbánya) között három órára ideiglenesen megnyitották volna a határt, attól a helytől néhány kilométerre, ahol Horn Gyula magyar és Alois Mock osztrák külügyminiszterek június 27-én szimbolikus gesz-

⁶⁴ Augusztus 8-án szintén bezárták az NSZK kelet-berlini állandó képviselőtét.

⁶⁵ Reijteltávirat a budapesti NSZK-követségnek, Bonn, 1989. augusztus 13. PAAA Hilfe für Deutscher aus der DDR+Ost-Berlin. Zufluvhtsuchende in der Botschaft Budapest. PA AA B 85. 2341E. 513-542-15/3.

tussal átvágták az akkor már bontás alatt álló határdrót egy szakaszát. A szervezők szórólappal látták el a keletnémetek által sűrűn látogatott helyeket, beleértve a Balaton térségét és Budapestet is.

A követségen és a bonni külügyi hivatalban egyébiránt nem tekintettek nagy várakozással a 19-i rendezvény elé. Nincs forrásunk arról, hogy a Páneurópai Pikniket bármilyen módon igyekeztek volna kihasználni a követségre nehezedő nyomás enyhítésére, illetve a probléma megoldására. A Sopron melletti békedemonstráció augusztus 19-én mindazonáltal valóban a határ áttörésévé változott. A rendezvényről tudomást szerzett keletnémetek százaai használták ki az alkalmat arra, hogy – a „szabadságra ítélt” és humanus szempontból kitűnőre vizsgázott magyar határőröktől alig háborgatva – elhagyják Magyarország területét. A soproni események bizakodást keltettek azokban a követségi menekültekben is, akik augusztus 19-én nem próbálkoztak meg a szökéssel. Többekben reménység ébredt, hogy a zöldhatáron át távozhatnak végre az országból. Augusztus 22-én négyen hagyták el az épületet, és törtek át sikeresen Ausztriába, másnapra pedig közel negyvenen tervezték ugyanezt.⁶⁶

Az események nagy sajtóvisszhangot váltottak ki, amely azonban nem feltétlenül befolyásolta kedvezően a nyugatnémet külügyi szolgálat céljait és diplomáciai erőfeszítéseit. Egy héttel a pikniket követően a budapesti nyugatnémet nagykövetség a külügyminisztérium és a bécsi nagykövetség közbenjárását kérte annak megakadályozására, hogy az osztrák hatóságok ártalmas üzenetet továbbítsanak a média felé. Kétségtelenül azoknak az információknak a visszatartásáról volt szó, amelyek a sikeres határátlépések számának növekedéséről szóltak.⁶⁷

A menekülés – ezt több nyugatnémet politikus nyíltan kifejtette – nem jelent megoldást a keletnémet kérdésre. A belnémet minisztérium államtitkára, Walter Priesnitz ennek hangot adott a német sajtó nyilvánossága előtt is, amikor kijelentette, hogy az embereknek lehetőség szerint ott kell maradniuk, ahol vannak, hogy az újraegyesülés ne az NSZK-ban következzen be.⁶⁸ Hasonlóan nyilatkozott a tekintélyes Hans-Jochen Vogel, az SPD elnöke, valamint a Kohl-kormány sajtóügyekért felelős tárca nélküli minisztere, Hans Klein is.⁶⁹ Egymástól eltérő felfogást képviselő nyugatnémet politikai erők is egyetértettek abban, hogy a válság hosszú távú megoldása érdekében az NDK-n belülről kell kikényszeri-

⁶⁶ Arnot jelentése, Budapest, 1989. augusztus 22. PA AA B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

⁶⁷ A budapesti nyugatnémet nagykövetség távirata, Budapest, 1989. augusztus 28. PA AA B85. B85. Nr. 2340. 513-542-15/3.

⁶⁸ *Die Tageszeitung*, 1989. augusztus 9.

⁶⁹ Követi jelentés, Budapest, 1989. augusztus 23. PA AA B85. 2340. 513-542-15/3.

teni a változásokat.⁷⁰ Erre a nemzetközi környezet is alkalmasnak tűnt. A nyitott határok és az akadálymentes áttelepülés lehetősége ugyanakkor a szükséges reformokat kikényszerítő akarat és főleg erő elsorvadásához vezethetett. Elfogadható alternatívát nem a nemzetközi és belnémet feszültség fokozása, hanem éppen ellenkezőleg, a keletnémet reformfolyamatok katalizálása jelentett. Utóbbi sikerére éppen Magyarország kínált példát a bonni vezetés számára.

Budapesten ugyanakkor megnyugodva könyvelhették el, hogy a Sopron melletti áttörés nem járt komolyabb nemzetközi következményekkel, és ez jelentősen befolyásolta a krízis végkifejletét. A magyar kormány mindazonáltal még mindig rendkívül óvatosnak mutatkozott, és a soproni események után is megpróbálta minimalizálni a rá háruló felelősséget a kérdés megoldásában. A német tárgyalópartnerek előtt mindent elkövettek, hogy valamiféle neutrális álláspontot sikerüljön érvényre juttatni. A kényes egyensúlyozás közepette mégsem volt nehéz felismerni, hogy a magyar fél elsősorban az NSZK nézőpontjának megfelelő megoldásban érdekelt. Augusztus 21-én Kovács László a Bundestag képviselőjét igyekezett meggyőzni arról, hogy Magyarország kívül áll a menekültprobléma megoldásán. Hangsúlyozta, hogy az NDK állampolgárainak kiengedése az NDK, befogadása pedig az NSZK ügye. Magyarország úgy szeretné az ügyet rendezni, hogy kapcsolatai egyik német állammal se romoljanak meg, ami nem könnyű, hiszen Kelet-Berlin csak a saját szája íze szerinti megoldást tartja elfogadhatónak. Utalt arra is, hogy a megoldás során szem előtt kell tartani, hogy a humanitárius szempontok érvényesüljenek. Ismét felmerült, amit már egyes ENSZ megbízottak előtt korábban szóba hoztak, hogy a magyar szervek esetleg – amint az Sopronnál is megtörtént – szemet hunynának a keletnémetek határátlépési kísérletei fölött. Azt is hozzátette azonban, hogy ez a módszer – noha több szempontból praktikusnak látszik – nem tekinthető megnyugtató megoldásnak, hiszen ellenőrzés nélküli, nyitott határt egyetlen ország sem engedhet meg magának.⁷¹

A helyzet megoldása azonban egyre sürgetőbbé vált. Közeledett a nyári szabadságolások vége, és nagy kérdés volt, hogy az addig Magyarországon vakációzó NDK-családok közül mennyi lesz menekültté egyik napról a másikra. A magyar médiumok közel 200 000 Magyarországon

⁷⁰ Lásd Peter Lohaußnak, a Berlini Zöldek vezetőjének nyilatkozatát. *Berliner Zeitung*, 1989. augusztus 19.

⁷¹ Arnot jelentése Kovács külügyminiszter-helyettes és a Bundestag képviselője, Hensel asszony tárgyalásairól, 1989. augusztus 21. PA AA B85. 513-542-15/3 Buda. Hilfe für Deutsche aus DDR und Ost-Berlin. Zufluchtsuchende in der Botschaft Budapest, 1989. 08. 12- 08.31.

üdülő keletnémetről beszéltek. A belnémet miniszterium úgy becsülte, hogy 10 százalék nem kíván majd hazatérni, így a menekültek száma akár 20 000-re is növekedhet.⁷² Ezek mellett azzal is számoltak, hogy a Romániából és Bulgáriából hazatérők egy része is Magyarországon marad, sőt, többen Csehszlovákia felől lépik át illegálisan a magyar határt. A Nemzetközi Vöröskereszt és a Máltai Szeretetszolgálat szeptember elején mindenesetre már több mint 5000 menekültől gondoskodott Csillebércen, Zánkán és Zugligetben.⁷³ Az ősz beköszöntével és az időjárás várható rosszabbra fordulásával ráadásul még elodázhatatlanabb lett, hogy a helyzet kulcsát megtalálják.

Ennek első határozott lépéseként augusztus 23-án kiűritették a budapesti NSZK-nagykövetséget, ám nem abban a formában, ahogy azt Kelet-Berlinben szeretnék volna. Az épületben tartózkodókat az éjszaka leple alatt Ferihegyre szállították, majd Bécsen keresztül az NSZK-ba menekítették. Ezzel a lépéssel ugyan enyhítettek a válságon, de meg nem oldották azt. Augusztus 25-én a Bonn melletti gymnichi kastélyban szigorúan titkos tárgyalások zajlottak a német kancellár és magyar miniszterelnök, valamint a két külügyminiszter között. A megbeszéléseknek a menekültügyet érintő fejezeteiről nem is készült a szokásoknak megfelelő diplomáciai feljegyzés. Az elhangzottakat utólag Genscher rögzítette a kancellár számára.⁷⁴ Németh itt állítólag ígéretet tett arra, hogy a menekülteket szeptember 11-én, még a CDU brémai pártkongresszusa előtt, Ausztrián keresztül kiengedi az országból.⁷⁵

A keletnémet és a magyar diplomácia egyeztetései

A keletnémet vezetés szívesen vette volna, ha – a bonni tárgyalásokhoz hasonlóan – miniszterelnöki szinten egyeztetnek a kérdésben, ám Németh Miklós kitért a személyes találkozó elől. Az NDK-vezetés augusztus végén természetesen szóvá tette a néhány nappal korábban lezajlott legfelsőbb szintű nyugatnémet–magyar egyeztetést, illetve a hasonló kelet-

⁷² Feljegyzés, Bonn, 1989. augusztus 22. PA AA B85. 2340. 513-542-15/3 Buda.

⁷³ Feljegyzés az államtitkár részére a prágai, varsói követségi valamint a magyarországi helyzetről, Bonn, 1989. szeptember 5.

⁷⁴ *Deutsche Einheit*. I. m. 44. A tárgyalásokról Oplatka András részletes és a magyar visszaemlékezéseket is feldolgozó elemzést közöl a könyvében. OPLATKA András: *Egy döntés története. Magyar határnyitás 1989. szeptember 11. nulla óra*. Helikon, Budapest, 2008. Az újabban megjelent kötetek közül lásd még HORVÁTH István: *Az elszalasztott lehetőség. A magyar–német kapcsolatok 1980–1991*. Corvina, Budapest, 2009.

⁷⁵ Uo. (A kötet e tekintetben Kovács László visszaemlékezésére támaszkodik.)

német–magyar tárgyalások hiányát. A kitérő válasz szerint az augusztus 25-i tanácskozáson a kétoldalú kapcsolatok mellett a Közös Piaccal összefüggő kérdések kerültek szóba, ezért annak teljesen eltérő karaktere volt.⁷⁶

Ezzel együtt a gymnichi megállapodás és a tervezett evakuálás között a magyar kormány megpróbálta a menekültkérdés miatt ingerült keletnémet vezetést tárgyalásokkal lecsillapítani. Ezért utazott Berlinbe néhány órás villámlátogatásra augusztus 31-én Horn Gyula. A feszült hangulaton azonban nem sikerült úrrá lenni. A külügyminiszterek között létrejött hűvös hangvételű találkozóon Oskar Fischer ismertette azokat a lépéseket, amelyeket az NSZK kormánya irányában tettek a probléma megoldása érdekében. A magyar külügyminiszter kérdésére, hogy a keletnémet állam tud-e bármiféle garanciát adni a kiutazási kérelmek pozitív elbírálását illetően, egyértelmű nemmel válaszolt. Mint mondta, az NDK eddig is messzemenően készséges volt e tekintetben, további ígéretetek pedig csak újabb problémákat idéznének elő. Horn közölte, hogy a menekültkérdést a két német állam diplomáciai problémájaként fogják fel, amit közösen kell rendezniük. Ennek elmaradása Magyarországnak számára rendkívül kényelmetlen. A Magyar Népköztársaság mindenesetre nem támogat olyan megoldást, amely bármelyik állam rovására történne, ám közben a humanitárius szempontokra is tekintettel kell lennie. Hozzátette azt is, hogy az ígéret, mely szerint a visszatérőknek büntetlenséget biztosítanak, ismert a menekültek előtt, csakhogy azok nem hisznek a német hatóságoknak. Ennek oka a keletnémet állambiztonsági szervek és az NDK-állampolgárok közötti feszült viszony. A magyar külügyminiszter világossá tette: a nemzetközi közvéleményre és Magyarország nemzetközi kötelezettségeire való tekintettel a Magyar Népköztársaság egyetlen NDK-állampolgárt sem fog erőszakos úton visszaküldeni a hazájába. Egyszersmind azonban azt is kijelentette, hogy az NSZK által keletnémet állampolgároknak kiállított útleveléket nem ismerik el hivatalos dokumentumként, mivel pedig a nemzetközi konvenciók ez esetben nem alkalmazhatók, a menekültstátus megadását szintén nem tekintik elfogadható megoldásnak. Horn Magyarországnak szempontjából kiemelten fontosnak tartotta az Ausztriához fűződő kapcsolatok fejlesztését is, ami szerinte lehetetlenné tenné a határellenőrzés korábbi formáinak visszaállítását az osztrák–magyar határon. Tájékoztatta tárgyalópartnerét, hogy a határellenőrzést viszont 20 kilométer mélységben megerősítették, odahaza nem kis feszültséget keltve ezzel.

⁷⁶ Oskar Fischer külügyminiszter beszámolója Erich Honeckernek, a NSZE Központi Bizottsága főtítkáranak, Berlin, 1989. augusztus 30. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 467/09.

Horn azt indítványozta: az NDK kormánya kötelezze magát arra, hogy visszatérő állampolgárai kiutazási ügyét jóindulatú elbírálásban részesíti. Miután azonban világos volt, hogy a keletnémet vezetés nem mutat túlságosan nagy hajlandóságot erre, és ha mégis, annak betartása igen nehezen ellenőrizhető, a magyar fél „saját hatáskörében” szándékozott lépni az ügy megoldása érdekében. A magyar külügyminiszter előállt a már eldöntött formulával, hogy az osztrák határt – Ausztria egyetértésével – megnyitják az NDK állampolgárai előtt. Ezzel egyidejűleg az utazásokról 1969. június 20-án megkötött megállapodás érvényét felfüggesztik. Azt követően pedig a keletnémet állampolgárok – személyi igazolványuk felmutatásával – harmadik országba távozhatnak, amennyiben ezen országtól kapott beutazási vízummal rendelkeznek. Ezt a szabályozást Horn szeptember 4-től javasolta bevezetni.

Fischer fagyosan fogadta a javaslatokat, és kijelentette, hogy ultimátumokkal nem lehet a problémát megoldani, egyúttal azt is firtatta, hogy Magyarország lezárja-e a határait, amire Horn határozott nemmel válaszolt. Leszögezte, hogy ilyet csak az NDK tehetne, ám ő személy szerint ezt nem ajánlja.⁷⁷

A magyar delegáció még aznap tárgyalásokat folytatott Günter Mittaggal, a Német Szocialista Egységpárt Központi Bizottságának titkárával, az NDK Államtanácsának helyettes elnökével is. Mittag – miután tájékozódott az előző megbeszélésekről – felkérte Hornt, hogy adja elő a problémára vonatkozó megoldási javaslatait. A magyar külügyminiszter nagyjából megismételte a korábban elmondottakat, hangsúlyozva, hogy a problémára olyan megoldást keresnek, amely nem rontja meg a két ország viszonyát. Kijelentette: megérti az NDK kormányának nehéz helyzetét, éppen ezért javasolja, hogy a kiutazási kérelmekkel kapcsolatban pozitív döntések szülessenek. Máskülönb Magyarországot kénytelen lesz az 1969-es megállapodást hatályon kívül helyezni, és elismerni az egy harmadik ország által kiállított okmányok érvényességét. Mittag azal érvelt, hogy a két ország közös felelősséggel tartozik a Varsói Szerződés által meghatározott külpolitikai irányvonal követéséért és az európai enyhülési folyamat folytatásáért. Megelégedettséggel nyilatkozott a bilaterális gazdasági kapcsolatok alakulásáról, megemlítve, hogy az NDK – a Szovjetunió és a Német Szövetségi Köztársaság mellett – Magyarország harmadik legfontosabb külkereskedelmi partnere. Mittag kijelentette, hogy az NSZK által néhány hete folytatott hecc- és rágalomkampányt

⁷⁷ Hans Schindler az NDK külügyminisztériumának NSZK-ért felelős vezetőjének feljegyzése Oskar Fischer és Horn Gyula megbeszéléséről, 1989. augusztus 31. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 467/09.

az NDK vezetése figyelmen kívül hagyja, és továbbra is érdekelt a párbeszéd fenntartásában. A Szövetségi Köztársaság a keletnémet törvények ignorálásával befogadta képviselőit az NDK-állampolgárokat, ezzel bátorítva és félrevezetve őket. Berlin az elmúlt hetekben félreérthetetlenül jelezte az NSZK illetékeseinek, hogy állampolgárainak kivándorlási ügyeiben kizárólag saját maguk illetékesek intézkedni. Beszámolt róla, hogy ezt az illetékességet a nyugatnémet hatóságok is elismerték, és a menekülteknek azt tanácsolták, hogy hagyják el a képviselőket. Utóbbi megállapodást a Magyar Népköztársaság területén is érvényesíteni kell. Azt még tisztázni kell, hogy mi történjék a képviselőtekről távozókkal, az azonban bizonyos, hogy harmadik ország által kiállított utazási okmányok nem tekinthetők érvényesnek. Felszólította Hornt, gondolja át ismét az érvényben lévő szabályozás hatályon kívül helyezését, mivel ez a lépés nem szolgálná a két ország kapcsolatainak fejlődését. A magyar külügyminiszter megismételte: kormányának nem célja, hogy az NDK állampolgárai a Magyar Népköztársaságon keresztül hagyják el országukat, de a kérdés rendezésénél a humanitárius szempontokat szem előtt kell tartani. Mindazonáltal elképzelhetőnek tartotta a Fischer által korábban javasolt mobil konzuli állomások létrehozását, ám a menekültekkel történő tárgyalásokat csak a követség saját felelősségére tartotta elképzelhetőnek, mivel – állítása szerint, a táborokban rendkívül feszült helyzet uralkodik. Amennyiben az NDK nem talál megoldást a problémára – folytatta Horn –, a Magyar Népköztársaság 1989. szeptember 11-én az általa korábban előterjesztett gyakorlatnak megfelelően fog eljárni. Eredetileg a szeptember 4-i határidő mellett döntöttek, azonban a halasztással időt kívánnak hagyni a keletnémet kormánynak a konstruktív megoldás megtalálására. Horn hozzáfűzte, hogy a harmadik ország által adott beutazó vízumok elfogadása nem sérti az NDK felségjogait, erre csak abban az esetben kerülne sor, ha magyar részről elfogadnák a Szövetségi Köztársaság által kiállított útleveleket. Azt is hozzátette: felmerült a lehetősége annak, hogy ha a kérdés 11 napon belül nem oldódik meg, a Nemzetközi Vöröskereszt adna ki teljesen semleges útleveleket, amellyel egyik fél szuverenitását sem sértenék. Ezt a lehetőséget Mittag rögtön elutasította, ellenben megismételte, hogy tartják magukat korábbi ígéretükhöz, és készek Magyarországgal közösen konstruktív megoldást keresni.⁷⁸

A kibontakozás felé vezető utat azonban nem sikerült megtalálni. Az augusztus végi találkozók eredménytelenül zárultak. A személyes kon-

⁷⁸ Schindler feljegyzése Günter Mittag és Horn Gyula megbeszéléséről, 1989. augusztus 31. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 467/09. Grenzüberschreitender Reiseverkehr. 1989. augusztus.

zultációk kudarca után sűrű jegyzékváltások következtek, amelyek a probléma megoldása helyett inkább a zsákutcák újbóli bejárására voltak alkalmasak. Az NDK diplomatái az unalomig ismert lózungokba és – nyíltan az NSZK-nak, félig burkoltan Magyarországnak címzett – vádaskodásokba bonyolódtak. A berlini külügyi vezetés szeptember 4-én jegyzéket intézett a magyar kormányhoz, amelyben figyelmeztették a magyar vezetést a szocializmus védelme és a béke megőrzése érdekében elvárt magatartásra, a Varsói Szerződésen belül egyeztetett külpolitikai irányvonal követésére. Kelet-Berlin érzékenységet elsősorban azok az egyeztetések sértettek, amelyek a magyar és a nyugatnémet kormány között addig zajlottak. A jegyzék szemrehányást tett amiatt, hogy a jelenlegi állapotok Budapest és Bonn hosszas és tudatos előkészítő és szervező munkája eredményeként álltak elő. Szerintük a Szövetségi Köztársaság hosszú ideje erőteljes rágalomhadjáratot folytat az NDK ellen, miközben más államokra is nyomást gyakorol, és nemzetközi szervezeteket is felhasznál annak érdekében, hogy elérje: minél több keletnémet állampolgár hagyja el hazáját.

Horn néhány nappal korábban Oskar Fischernek feltett kérdésére a berlini külügyminisztérium írásban erősítette meg, hogy a követséget elhagyók hazatérhetnek otthonaikba és munkahelyükre, kiutazási kérelmüket pedig hivatalosan is benyújthatják az illetékes hatóságoknak. A dokumentum végén elutasították a Nemzetközi Vöröskereszt bevonását a kérdés rendezésébe és újból figyelmeztették a magyar felet az érvényben lévő kétoldalú megállapodások betartására.⁷⁹

Mivel időközben megoldódni látszott a berlini menekültek ügye, a keletnémet vezetés hasonló megoldásra – a menekültek otthonaikba történő hazatérésére – számított Magyarországon is. Ez a forgatókönyv azonban nem volt automatikusan alkalmazható. A kelet-berlini százegegnéhány menekült helyett itt több ezren, esetleg több tízezen várták a kiutazást. Más modus vivendit kellett tehát keresni. Ezt Horn közölte is Fischerrel.⁸⁰

Ezért nem lehetett meglepő, hogy a magyar külügyminisztérium szeptember 8-án jegyzéket intézett az NDK külügyminisztériumához, amelyben közölte, hogy átmenetileg hatályon kívül helyezi a kölcsönös vízummentességről szóló 1969. évi szerződés 6. és 8. pontját, amely meggátolta,

⁷⁹ A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának jegyzéke, 1989. szeptember 4. PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.470/09E.

⁸⁰ Bertele jelentése a kancellári hivatalnak Szatmári ügyvivővel történet beszélgetéséről. Kelet-Berlin, 1989. szeptember 1. Dokumente Nr. 24. 391.

hogy egymás állampolgárai megfelelő engedély nélkül harmadik országba továbbutazhassanak, illetve előírta, hogy – a törvény megsértése esetén – kiutasítsák őket a vendéglátó országból. A bejelentéssel a magyar kormány gyakorlatilag a keletnémet menekültek szabad távozásáról szóló döntését közölte az NDK illetékes szerveivel.⁸¹

Fischer külügyminiszter még aznap táviratozott Budapestre, amelyben elutasította a keletnémet állampolgárok „illegális” kiengedését Magyarországról. A táviratban nyomatékosan ajánlotta a berlini formula alkalmazását, vagyis, hogy a menekültek az NSZK és NDK közötti kormány-megállapodásnak engedelmessé Budapestről is térjenek végre haza. Követelte a magyar döntés visszavonását, mivel az ellenkezik a magyarok által emlegetett humanitárius megoldással, és a kétoldalú kapcsolatokat is súlyosan károsítja.⁸²

A határnyitást követő diplomáciai tárgyalások

A tiltakozás ellenére szeptember 11-én a magyar kormány megnyitotta az osztrák–magyar határt. Mialatt a keletnémet hivatalos szervek – a szomszédos csehszlovák hatóságok közreműködésével – mindent elkövettek egy keleti vasfüggöny leeresztése érdekében, az NDK vezetésének legsürgetőbb feladata a status quo ante visszaállítása volt. A határ megnyitását követő jegyzékében megütközéssel utasította vissza a magyar döntést, arra hivatkozva, hogy az sérti a kétoldalú megállapodást és a nemzetközi szerződések jogáról szóló 1969. május 23-án megkötött bécsi szerződést. Berlinben jelezték továbbá, hogy az NDK valamennyi további következményért immár Magyarországot teszi felelősé. Felrótták a kormánynak, hogy az augusztus végi külügyminiszteri találkozon csakúgy, mint a szeptember 4-i jegyzékében, illetve a négy nappal későbbi táviratban is több konstruktív javaslatot tettek a válság megoldására, ám magyar oldalról ezek nem találtak meghallgatásra.

Szemrehányásokkal illették a magyar külügyi vezetést, amiért az nem volt hajlandó az NSZK berlini állandó képviselőjénél történetekhez hasonlóan eljárni, jóllehet a keletnémet vezetés folyamatosan és haladéktalanul informálta magyar partnerét a Bonnal folytatott tárgyalások állásáról

⁸¹ A döntés körülményeit német diplomáciai iratok természetesen nem közlik, e tekintetben azonban memoárakra, magyar levéltári forrásokra és nem utolsósorban Oplatka András idézett feldolgozására hagyatkozhatunk. OPLATKA András: i. m. 209–215.

⁸² Oskar Fischer távirata Horn külügyminiszternek, 1989. szeptember 8. 1989. szeptember 12. PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.470/09E.

és eredményéről. A jegyzék végén követelték a magyar döntés haladéktalan visszavonását és az 1969-es egyezmény pontjainak érvényesítését.⁸³

A magyar kormány válaszában emberi jogi megfontolásokra hivatkozott, és jelezte, hogy az NDK semmilyen elfogadható megoldási javaslatot nem terjesztett elő, ezért a felelősséget elhárítja magától. Oskar Fischer külügyminiszter mindezek ellenére úgy érzékelte, hogy a válaszjegyzékben a magyar külügyi vezetés meglehetősen mérsékelt hangnemet ütött meg, és érezhetően el kívánja kerülni a probléma további kiélezését. A magyar kormány – Fischer szerint – nem érdekelt benne, hogy a probléma a két ország viszonyát még jobban megterhelje. A jegyzék átadásakor állítólag szóban is kifejezésre juttatták, hogy mennyire fontosnak tartják a tárgyalások folytatását és készek a baráti kapcsolatok elmélyítésére. A keletnémet külügyminiszter javasolta, hogy álljanak el a viszontjegyzéktől, mivel az NDK álláspontja ismert, és a magyar érvek nem adnak semmi okot rá, hogy azon módosítsanak. Indítványozta egyúttal, hogy a felajánlott tárgyalókészségre pozitívan reagáljanak, aktívalják a politikai szintű kapcsolatokat (legalább miniszterhelyettesi szinten), és még az NDK megalapításának 40. évfordulója előtt kezdjenek tárgyalásokat valamelyik fővárosban.⁸⁴

Az első magas szintű találkozóra szeptember 22-én került sor Budapesten, Gerhard Schürer, az NDK tervhivatalának (*Staatliche Plankommission*) elnöke és Német Miklós miniszterelnök között. Németh a bősi vízerőmű ügyét tárgyaló minisztertanácsi ülést szakította félbe, hogy vendégét fogadja, és ezt nem is mulasztotta el annak tudomására is hozni. Schürer – Fischer előzetes utasítására és jóváhagyásával – előhozakodott a szeptember 12-i jegyzékkel, ismételten figyelmeztetve Némethet az 1969-es megállapodás betartására. A keletnémet vezetés problémák iránti érzéketlenségét jól mutatja, hogy Schürer az NDK-val szemben gondosan és hosszú távon előkészített lejárató kampányt tartotta minden baj okának. Mint mondta, Berlint nyugtalanítja, hogy Magyarország az európai együttműködés ellen dolgozó, és az emberi jogok jelszava mögött emberkereskedelmet folytató nyugatnémet politikai erők bűvkörbe került. Filippikája végén sürgette, hogy Magyarország térjen vissza a régi gyakorlathoz, ne asszisztáljon az emberkereskedelemhez, és ne avatkozzon be az NDK belügyeibe. Németh azzal védekezett, hogy az utóbbi

⁸³ A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának jegyzéke, 1989. szeptember 12. PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.470/09E.

⁸⁴ Oskar Fischer levele Günter Mittagnak, 1989. szeptember 15. 1989. szeptember 12. PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.470/09E.

időben egyedül Romániából 30 000 ember települt át Magyarországra, akiknek az ellátása már óriási terhet rótt az országra. Ebben a helyzetben megoldhatatlan lett volna a menekültek újabb tömegeit ellátani. Visszaküldésük pedig belpolitikai okokból szintén elképzelhetetlen volt. Hangsúlyozta, hogy a megoldás a két német állam kezében van, egyúttal felhívta Schürer figyelmét arra, hogy a szerződés megkötése óta jelentősen megváltozott a helyzet, ennek ellenére Magyarország nem mondta fel azt, csak két pontjának betartását függesztette föl. A találkozóról szóló feljegyzés szerint Németh kijelentette, hogy ezt átmeneti intézkedésnek tartja, egyszersmind jelezte, hogy a parlament részéről egyre nagyobb nyomás nehezülni rá, hogy a hasonló megállapodásokat nyilvánosságra hozza. Az október folyamán elfogadandó új alkotmány pedig valamennyi ilyen jellegű szerződés aláírását a törvényhozás beleegyezéséhez köti. Schürer érdeklődött a magyar döntés visszavonásának időpontja felől, mire Németh annyit közölt, hogy a határ nem maradhat örökre nyitva. A megoldást mielőbb meg kell találni, nem csupán az NDK-val, hanem azokkal a szocialista államokkal (Szovjetunió, Csehszlovákia és Románia), amelyekhez hasonló szerződés köti Magyarországot. A magyar miniszterelnök egy oldalgéppel azt is a német politikusként értésére adta, hogy a körülmények kifejlődéséhez a hecckampányon kívül egyéb okok is hozzájárultak, amelyek nyilvánvalóan a keletnémet vezetést is elgondolkottatják. Ő maga mindenesetre tragikusnak tarja, hogy fiatalok tömegei akarják elhagyni hazájukat.⁸⁵

A határnyitás és a menekültkiáramlás látszólag nem ingatta meg az NDK hatalmi apparátusának magabiztosságát és a mozdulatlanágba vetett szilárd hitét. Hasonló mentalitás jellemezte a kelet-berlini külügyi apparátus vezetőit is. A körülmények mindazonáltal ellentmondásosak voltak. A német források alapján úgy tűnik, hogy a Moszkva felől alaposan elbizonytalanított⁸⁶ keletnémet vezetés intranszigenz magatartása mögött részben bizonyos szovjet külügyi szereplők (főleg a kelet-berlini szovjet nagykövet, Vjacseszláv Kocsemaszov, illetve a moszkvai külügyminisztérium európai szocialista országok részlegének vezetője, G. N.

⁸⁵ Vehres követi jelentése Schürer és Németh találkozájáról, Budapest, 1989. szeptember 22. PA AA. MfAA Teil 3. Band ZR.467/09E. Grenzüberschreitender Reiseverkehr. 1989. augusztus-szeptember II.

⁸⁶ A Varsói Szerződés rendkívüli ülésének összehívására vonatkozó keletnémet kérést előbb Ivan Aboimov külügyminiszter-helyettes, majd az SZKP főtitkára is elhárította. Gorbacsov szerint elmúlt az ideje annak, hogy a hivatalos irányvonaltól eltérőket a többség nyomásával térítsék vissza a helyes útra. Lásd Manfred GÖRTEMAKER: *Die Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Von der Gründung bis zum Gegenwart*. München, Beck, 1999. 726., illetve Feljegyzés Oskar Fischer és G. N. Gorinovic tárgyalásairól, 1989. szeptember 4. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 469/09.

Gorinovics) félreérthető, vagy félreértett információi álltak. Fischer külügyminiszter október 2-án javasolta Honeckernek, hogy folytassák a tárgyalásokat a magyar kormányval. A dezinformált keletnémet külügyi vezetés, Fischerrel az élen, Némethnek a határ nyitva tartásával kapcsolatos kijelentésére és deklarált tárgyalókészségére apellált, indítványozva, hogy Harry Ott helyettes külügyminiszter sürgősen, még az MSZMP október 5-én kezdődő kongresszusa előtt kezdjen megbeszéléseket Budapesten.⁸⁷ Az Ott számára előírt tárgyalási irányelvek között megjegyezték, hogy az 1969-es szerződés egyes pontjainak ideiglenes hatályon kívül helyezése tovább ösztönzi a keletnémet lakosság egy részét, hogy a helyzetet kihasználva Nyugatra szökjön. Ezért továbbra is kéri a korábbi helyzet visszaállítását, remélve, hogy az október 15-én hatályba lépő menekültkonvenció pontjait állampolgáraikra nem vonatkoztatják. Az inkább ultimátumhoz hasonlító tárgyalási vázlatban kezdeményezték, hogy a magyar fél akadályozzon meg minden olyan gyülekezést, amely alkalmat adhat a keletnémetek kiutazásának kikényszerítésére. Vállalja továbbá a magyar kormány, hogy támogatja az NDK követségének képviselőit, illetve egyéb megbízottakat a keletnémet állampolgárokkal történő akadálytalan kapcsolattartásban. Kezdeményezték, hogy a szerződés újbóli életbelépéséről közös sajtóértekezleten, a médián keresztül tájékoztassák a világot, elsősorban persze az NDK állampolgárait.⁸⁸

Harry Ott október 3-án és 4-én a fenti direktívák alapján egyezkedett Horn külügyminiszterrel, Kovács államtitkárral és Ószi István miniszterhelyetttel. A magyar tárgyalók kifejtették, hogy a jelenlegi *ex lex* állapot nem tartható sokáig, ám nem mutattak hajlandóságot a *status quo ante* visszaállítására. A határ újbóli lezárását belpolitikai okokból nem vállalták. Készségesen vállalták ugyanakkor, hogy a nyitott határ fenntartása mellett módosítsák az 1969-es szerződés kényes és túlhaladott pontjait. Az erről tudósító, szignó nélküli keletnémet feljegyzés szerint a magyar fél aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a probléma jelentékenyen megterheli Budapest és Kelet-Berlin viszonyát, ezért azt igyekeztek leválasztani a kétoldalú kapcsolatokat érintő egyéb kérdésekről. Ez az információ nem tűnik légből kapottnak, tekintve, hogy magyar külügyben valóban tartottak a válságból, illetve az egész magyar kül- és belpolitikai helyzetből adódó elszigetelődéstől. (Ide tartozik még az éleződő konfliktus Romániával és a vízlépcső miatt részben Csehszlovákiával is.)

⁸⁷ Oskar Fischer levele Erich Honeckernek, Kelet-Berlin, 1989. október 2. PA AA MFAA Teil 3. Bd. ZR 468/9.

⁸⁸ Ajánlás a Magyar Külügyminisztériummal folytatandó tárgyalásokhoz az NDK állampolgárok illegális kiutazásának megakadályozására. D.n. h.n. Uo.

Horváth István bonni nagykövet szeptember 19-én hasonló aggodalmaktól vezérelve tájékoztatta a kancellári hivatalban Rudolf Seiterst Magyarország helyzetéről. Kijelentette, hogy hazájának nem áll szándékában újra lezárni a határt. A konzervatív szocialista országok ellenkezése miatt mindazonáltal nem egyszerű kitartani ezen álláspont mellett. A magyarországi reformfolyamatok kibontakozása nem feltétlenül érdeke a nyugati államoknak, beleértve az Amerikai Egyesült Államokat is, mivel ezek nem kívánnak komoly változást a kelet-nyugati status quóban. Ráadásul a jelenlegi magyar politikai változások nyomán a szomszédos országok körében – minden szövetségi viszony ellenére – a kisanant újjjáéledésének és magyarellenességnek a jelei mutatkoznak. Ebben a helyzetben Magyarország magára maradhat. Ezt elkerülendő, számíthatnak az NSZK támogatására. A kialakult helyzetben kiemelkedően fontos lenne egy magyarországi kancellári látogatás mielőbbi lebonyolítása – folytatta Horváth. Seiters igyekezett megnyugtató beszélgetőpartnerét, hogy a szövetségi kormány megadja a lehető legnagyobb támogatást Magyarországnak mind a bilaterális, mind a nemzetközi kapcsolatok alakítása során. A német politikus megértően nyilatkozott a kancellári látogatás fontosságát illetően is.⁸⁹ A német kormány mindenesetre 500 millió márka erejéig hitelgaranciát vállalt Budapest kölcsönfelvételére, ezzel 1 milliárd márkás hitelkeret nyílt meg a magyar kormány előtt. Kohl már másnap előhozakodott a Magyarországnak nyújtandó áthidaló kölcsön kérdésével az Európai Bizottság elnöke, Jacques Delors előtt is. Október 23-án a George Bushsal folytatott telefonbeszélgetése során az amerikai elnöknek szintén megerősítette, hogy Németország minden segítséget kész megadni Magyarországnak, illetve a magyar kormánynak.⁹⁰ A kancellár november 19-én saját házában fogadta a magyar miniszterelnököt, hogy a legfontosabb feladatokat megbeszéljék, és a támogatást kifejezésre juttatandó, december folyamán két napos látogatásra is Budapestre érkezett.⁹¹ A bonni vezetés persze tisztában volt azzal is, hogy a magyar és a lengyel reformok sikere nélkül az NDK-ban sem várható kedvező politikai fordulat. Az átalakulások mellett történő látványos és hatékony kiállással azt is igyekeztek megakadályozni, hogy az alig elkezdődött keletnémet változások zátonyra fussanak.

⁸⁹ Seiters és Horváth István nagykövet megbeszélése, Bonn, 1989. szeptember 19. *Deutsche Einheit*. I. m. Nr. 41. 405–407.

⁹⁰ Kohl kancellár levele Németh Miklós miniszterelnökhöz. Bonn, 1989. október 4., feljegyzés Kohl és Delors megbeszéléséről, 1989. október 5., valamint Kohl és Bush telefonbeszélgetése, 1989. október 23-án. *Deutsche Einheit*. I. m. Nr. 57–58. 442–459.

⁹¹ Kohl december 16-án folytatott tárgyalásokat a magyar miniszterelnökkel.

Az elszigeteltség ilyen körülmények egyre inkább az NDK-t fenyegette és egyre kevésbé Magyarországot. Október 4-én a magyar külügyminisztérium konzuli osztályának vezetője határozott és a korábbi óvatos kijelentésekre alig emlékeztető tervezetet tett le a berlini külügyminisztérium asztalára. Ennek kiindulópontja az volt, hogy az osztrák–magyar határ megnyitásáról szóló döntés visszavonása többé már nem lehetséges. A megtett intézkedések megfelelnek Magyarország érdekeinek, és az 1969-es megállapodás bizonyos pontjainak felfüggesztése lehetővé teszi a normális határforgalom lebonyolítását. A magyar javaslat szerint ki kell hagyni a szerződés preambulumból a kétoldalú barátsági együttműködésre vonatkozó utalást, mivel az utazás kérdéseit mindkét országra kötelező nemzetközi egyezmények szabályozzák. A szerződés második cikkelyét hatályon kívül kell helyezni, mivel – a tartózkodás idejétől függetlenül – minden ország állampolgárának jogában áll külföldre utazni és onnan visszatérni a hazájába. A Magyar Népköztársaságnak az útlevel érvényességéig nem áll szándékában sem saját, sem pedig más államok polgárainak külföldi tartózkodását időben korlátozni. A nyolcadik cikkelyben foglaltakkal szemben minden országnak kizárólagos joga, hogy külföldi állampolgárok kiutasításáról döntést hozzon. Utóbbi nem kétoldalú megállapodás függvénye. A magyar fél kategorikusan közölte, hogy semmilyen – az NDK által előterjesztett – köztes megoldást nem támogat, mert az az augusztus-szeptemberi események megismétlődéséhez vezetne.⁹² Erre azonban már nem került sor. Néhány hét maradt ugyanis abból a 28 évből, amely alatt a hidegháború jelképévé vált fal elválasztotta egymástól a két német állam polgárait.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a keletnémet menekültkérdés magyar kezelését – a válságmenedzselés praktikus szükségessége mellett – a hazai külpolitika európai átalakulása, illetve az ország hagyományos geopolitikai orientációinak újjáéledése határozta meg. A megoldásban fontos – részben a tágabb előzményekhez sorolható indíték volt – a szocialista tömb referenciaországaként betöltött diplomáciai szerep és aktivitás, valamint a külpolitikai imázssteremtés. Egyáltalán nem elhanyagolható a magyar külgazdaság orientációja, illetve a külső adósságok kezelésének cselekvéskényszere. Ez elég egyértelműen kijelölte a magyar külpolitika helyét az NSZK mellett. A kérdés megoldásában való részvétel mindazonáltal az ország státusát és adottságait meghaladó jelenségűnek bizonyult.

⁹² J. Vogl feljegyzése Sztankovics Imrével történt megbeszélésről. PA AA MfAA-Teil 3. Band ZR 468/09. Grenzübersreitende Reiseverkehr August/Sept. 1989. III.